

Jakýsi úvod do diskrétní matematiky

Áďa Klepáčovic

26. února 2023

Obsah

1	Zajímavé problémy	1
1.1	Problém tří domů a tří studní	1
1.2	Hrátky s puntíky	2
2	Úvodní pojmy	3
2.1	Logické spojky a kvantifikátory	3
2.2	Množiny	5
2.3	Relace	7
2.3.1	Kreslení relací	7
2.3.2	Skládání relací	9
2.4	Ekvivalence	10
2.5	Zobrazení	14
2.6	Uspořádání	20
2.7	Matematická indukce	27
3	Počítání	30
3.1	Zobrazení a podmnožiny	31
3.2	Permutace	35
3.2.1	Zápis permutací	37
3.2.2	Skládání permutací	39
3.2.3	Problém sta věžňů	42

3.3	Kombinační čísla	47
3.3.1	Problém rozkladu na sčítance	50
3.3.2	Pár vlastností kombinačních čísel	51
3.4	Princip inkluze a exkluze	57
3.4.1	Problém šatnářky	66

1 | Zajímavé problémy

Jednou z hlavních a oblíbených podmnožin diskrétní matematiky a kombinatoriky je *teorie grafů*. Jednoduše řečeno, graf je množina bodů – vrcholů, mezi některýmiž vedou spojnice – hrany.

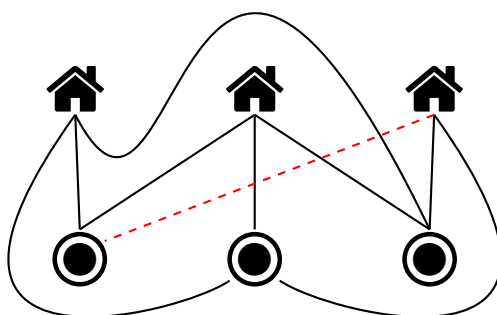
Představíme si pár úloh jako ze života, jak bývá v matematice zvykem, jejichž zdánlivá nevinność je v rozporu s jejich významem pro rozvoj teorie.

1.1 Problém tří domů a tří studní

V zemi za sedmero horami a sedmero řekami žili byli tři sousedi. Každý z nich vlastnil rodinný domek a dělili se o vodu ze tří blízkých studní. Jednou se ale sousedi po sporu rozkmotřili a už se nechtěli ani vidět. Potřebovali ale pitnou vodu. Každý se odmítl vzdát nároku na nějakou ze studní, tak si jako poslední společný čin najali dvorního architekta, by nechal postavit cesty od každého domu ke každé studni. Cesty se nesměly nikde potkat, aby do sebe sousedi na cestě pro vodu náhodou nenarazili.

Dvorní architekt, probdév tři dny a tři noci hledaje způsob, jak nasupené sousedy uspokojit, klekl nakonec únavou a prohlásil, že cesty bez křížení vystavět nelze.

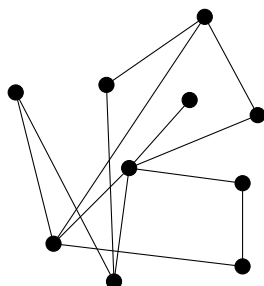
My s ním souhlasíme, ale není lehké najít způsob, jak úlohu matematicky formalizovat, a podat důkaz.

Obrázek 1: Tři domy a tři studně.

1.2 Hrátky s puntíky

Ukážeme si ještě dvě pěkné úlohy s puntíky a čarami. Mějme třeba deset puntíků v rovině a pár z nich spojíme čarami, jako na [obrázku 2](#).

Obrázek 2: Náhodný graf na deseti vrcholech.

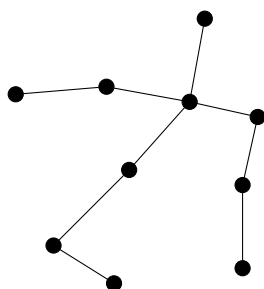
Otázka, kterou se budeme časem zabývat zní „Kolik maximálně mohu nakreslit spojnic, než mi vznikne trojúhelník?“ Trojúhelníkem zde myslíme trojici bodů, z nichž každé dva jsou spojeny. Do tohoto grafu se určitě ještě dají nějaké přikreslit, ale kolik přesně? A jak tuto úlohu řešit obecně pro jakýkoliv počet bodů?

Podobně zajímavá, ale už víc algoritmická otázka, by zněla „Jak poznám, jestli v nějakém grafu existuje trojúhelník?“. Samozřejmě by šlo se prostě podívat na každou jednu trojici bodů, ale jde to i líp?

Ještě na pár odstavců zůstaneme u spojených puntíků. Úloha, která se ukázala jako zásadní v teorii grafů má co dělat s cestami. *Cestou* v grafu nazveme posloupnost bodů – vrcholů, takovou, že mezi sousedními vrcholy na cestě vždycky vede spojnice. Jinak řečeno, mohu se v klidu projít od jednoho vrcholu k druhému, aniž bych musel skákat mezi vrcholy. Naším úkolem je najít takovou množinu spojnic – hran, že se mezi každými dvěma vrcholy dá projít po cestě.

Pro deset vrcholů jedno možné řešení vidíte na [obrázku 3](#).

Je jednoduché si rozmyslet, kolik nejméně hran je třeba nakreslit. Ovšem, co když můžeme vybírat jen z nějaké předem dané množiny? Řešení pak nemusí vždycky existovat (může se totiž stát, že žádné hrany k dispozici nemáme). Dá se nějak efektivně poznat, kdy úlohu lze řešit a kdy ne? A co třeba otázka, kolik existuje řešení s minimálním počtem hran; co řešení, součet přes všechny jeho hrany je nejmenší? V této obecné podobě

Obrázek 3: Minimální kostra grafu na deseti vrcholech.

se úloze (i jejímu řešení) říká *minimální kostra* grafu a v budoucnu ji, stejně jako předchozí dvě úlohy, potkáme.

2 | Úvodní pojmy

Žádná matematická disciplína se neobejde bez pochopení základů logiky a teorie množin. Pro jistotu zde nejnужnější části připomeneme, ale tyto krátké úryvky nezamýšlejí naučit, leč osvěžit.

2.1 Logické spojky a kvantifikátory

Definice 2.1.1 (Výrok). Výrokem nazveme jakoukoli větu, o které lze rozhodnout, zda je pravdivá, či nikoliv.

Příklad. Věty „Je mi zle.“ a „Sumec je drůbež.“ jsou výroky, zatímco „Tvoje máma.“ a „Cos’ dostala z matiky?“ nikoliževěk.

Je též dlužno mít na paměti, že naše znalost pravdivosti věty nemění nic na tom, jestli daná věta je, nebo není výrokem. Třeba „Do pěti století kolonizujeme celou Sluneční soustavu.“ je zcela jistě výrok.

Další text vyžaduje znalost operátorů \neg , \wedge , \vee , \Rightarrow a \Leftrightarrow . Je-li x výrok „Prší.“ a y výrok „Vezmu si deštník.“, pak

- výrok $\neg x$ znamená „Neprší.“,

- výrok $x \wedge y$ znamená „Prší **a** vezmu si deštník.“,
- výrok $x \vee y$ znamená „Prší **nebo** si vezmu deštník.“,
- výrok $x \Rightarrow y$ znamená „**Když** prší, **tak** si vezmu deštník.“ a
- výrok $x \Leftrightarrow y$ znamená „Prší, **právě tehdy když** si vezmu deštník.“

Výstraha.

- Logická spojka \vee **není výlučná**. Tedy $x \vee y$ platí v situaci, kdy
 - platí pouze x ,
 - platí pouze y ,
 - platí x i y .
- Výrok $x \Rightarrow y$ je vždy **pravdivý**, pokud x je **lživý**. Jinak řečeno, $x \Rightarrow y$ platí za situace, kdy
 - platí x i y ,
 - neplatí x a platí y ,
 - neplatí x a neplatí y .

Jako znalost logických spojek je kritická i znalost kvantifikátorů \forall a \exists , které se čtou „pro všechny“ a „existuje“, resp.

Pokud je $p(x)$ výrok závislý na proměnné x (třeba „ x je sudé.“), pak výrok

- $\forall x \in \mathbb{N} : p(x)$ zní „Všechna přirozená čísla jsou sudá.“ a
- $\exists x \in \mathbb{N} : p(x)$ zní „Existuje sudé přirozené číslo.“

Budeme rovněž užívat kvantifikátory $\exists!$ a \nexists , které znamenají „existuje přesně jeden“ a „neexistuje“.

Podáno intuitivně: chci-li tvrdit, že $\forall x \in \mathbb{N} : p(x)$, musím dokázat, že ať mi nepřítel dá **jakékoliv** přirozené číslo x , tak $p(x)$ platí. Naopak, dokázat $\exists x \in \mathbb{N} : p(x)$ je obvykle zásadně jednodušší, neboť musím pouze najít **jedno** přirozené číslo x , pro které $p(x)$ platí.

2.2 Množiny

Požaduji znalost značek $\in, \cap, \cup, \setminus, \times$ a \subseteq . Pro připomenutí, jsou-li A, B dvě množiny, pak

- výrok $x \in A$ říká, že „ x je prvkem A .“ nebo „ x patří do A .“;
- $A \cap B$ je **průnik** A s B , čili množina obsahující prvky, které patří jak do A , tak do B ;
- $A \cup B$ je **sjednocení** A s B , čili množina obsahující prvky, které patří do A nebo do B ;
- $A \setminus B$ je **rozdíl** A s B , čili množina obsahující prvky, které patří do A a nepatří do B ;
- $A \times B$ je **součin** A s B , čili množina **uspořádaných** dvojic (a, b) , kde $a \in A$ a $b \in B$. Uspořádaná dvojice zde znamená, že $(a, b) \neq (b, a)$, tedy záleží na tom, který prvek je první a který druhý;
- výrok $A \subseteq B$ říká, že A je podmnožinou B , tedy, že každý prvek A je rovněž prvkem B .

Pro mnohonásobné a nekonečné verze budeme používat stejné symboly (s výjimkou součinu). Tedy, mám-li množiny A_1, \dots, A_n , pak

- $\bigcap_{i=1}^n A_i$ je jejich průnik,
- $\bigcup_{i=1}^n A_i$ je jejich sjednocení a
- $\prod_{i=1}^n A_i$ je jejich součin.

Když jsou počáteční a koncový index známy z kontextu, budeme je vynechávat a psát pouze třeba $\bigcup A_i$. Součin množiny se sebou samou budeme často zkracovat mocninným zápisem, třeba $A \times A \times A = A^3$.

Příklad. Je-li $A = \{1, 3, 4\}$ a $B = \{2, 4, 5\}$, pak

- $A \cap B = \{4\}$,
- $A \cup B = \{1, 2, 3, 4, 5\}$,
- $A \setminus B = \{1, 3\}$ a

$$\bullet A \times B = \{(1, 2), (1, 4), (1, 5), (3, 2), (3, 4), (3, 5), (4, 2), (4, 4), (4, 5)\}.$$

Definice 2.2.1. Je-li A množina, pak

- $\#A$ značí **počet prvků** A neboli **velikost** A ,
- 2^A značí **množinu všech podmnožin** A , čili

$$2^A := \{B \mid B \subseteq A\}.$$

Pro nekonečné množiny píšeme $\#A = \infty$.

Výstraha. Pojem velikosti takto zavedený není korektně definovaný. Není totiž jasné, co by měl „počet“ prvků znamenat. Pojem *bijekce* ze sekce o zobrazeních tento problém vyřeší.

Tvrzení 2.2.1 (Vlastnosti velikosti množiny).

- (1) $\#A \times B = \#A \#B$.
- (2) $\#2^A = 2^{\#A}$.

Důkaz.

- (1) Pro každý prvek $a \in A$ je v $A \times B$ právě $\#B$ dvojic (a, b) , kde $b \in B$. Jelikož prvků $a \in A$ je z definice $\#A$ a každému odpovídá $\#B$ dvojic (a, b) , je celkový počet uspořádaných dvojic v $A \times B$ právě $\#A \#B$.
- (2) Pro nekonečné množiny tvrzení platí zřejmě. Předpokládejme, že A je konečná.

Očíslujeme si podmnožiny A binárními čísly délky $\#A$. Každá podmnožina A vznikne totiž tak, že procházíme postupně všechny prvky A a u každého se rozhodujeme, zda ho do ní zařadíme či nikoliv. Kladnému rozhodnutí bude odpovídat cifra 1 a zápornému 0. Má-li A řekněme 5 prvků, pak podmnožina očíslovaná číslem 00110 je podmnožina, která obsahuje pouze 3. a 4. prvek z A (při libovolném, **ale fixním**, očíslování samotné množiny A).

Odtud plyne, že A má tolik podmnožin, kolik je různých binárních čísel délky $\#A$. Těch je však $2^{\#A}$, jak jsme chtěli. \square

2.3 Relace

Pojem *relace* zobecňuje věci jako zobrazení (se kterým jste se setkali, ale říkali jste mu bůhvíproč funkce) nebo uspořádání (které taky znáte, jen vám bůhvíproč neprozradili, oč jde).

Základní myšlenkou je to, že i relace – vztahy mezi objekty se dají pomocí množin (a jejich součinu) úspěšně definovat. Celá matematika, kterou jste dosud poznali, je založená na *teorii množin*, jinak řečeno, **všechno** je množina.

Definice 2.3.1 (Relace). Jsou-li A, B množiny, pak **relací** mezi A a B nazveme *libovolnou* podmnožinu $A \times B$. Je-li $A = B$, pak R nazýváme relací na A .

Pojem relace v matematice je založen na konceptu, že vztah mezi množinami je dokonale popsán výpisem všech dvojic prvků, které v tom vztahu jsou. To se trochu liší od běžného chápání slova „vztah“. Asi byste nebyli úplně spokojeni, kdybychom vám tvrdili, že vztah manželský na množině všech lidí je to samé, co výpis všech manželských párů. Z toho důvodu bude asi lepší se držet latinské verze, „relace“.

Protože nejstarší typy relací, mezi nimi třeba $<$ nebo $=$, lidé používali ještě před vznikem samotné teorie množin, značení je zde trochu matoucí. Fakt, že dvojice $(x, y) \in A \times B$ je v relaci R , nezapisujeme (jak by se čekalo) $(x, y) \in R$, ale spíš xRy . Podobně jako nepíšeme $(x, y) \in <$, ale $x < y$.

Jako spoustu věcí v matematice, relace je dobré si umět vizualizovat. Ukážeme si teď tři standardní způsoby, jak si lidé relace kreslí.

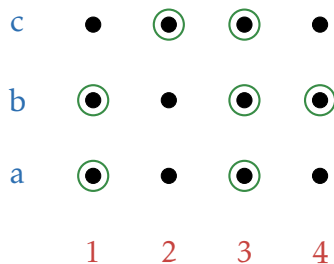
2.3.1 Kreslení relací

Po celou podsekcí budeme předpokládat, že máme množiny $A = \{1, 2, 3, 4\}$ a $B = \{a, b, c\}$.

Jedním ze způsobů, jak se dají kreslit relace, je *mříž*. Uvážíme relaci

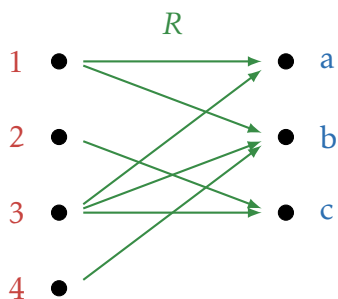
$$R = \{(1, a), (1, b), (2, c), (3, a), (3, b), (3, c), (4, b)\}$$

mezi A a B . Vizualizaci součinu $A \times B$ a relace R pomocí mříže vidíte na [obrázku 4](#).

Obrázek 4: Kreslení relace $R \subseteq A \times B$ pomocí mříže.

Ještě jeden užitečný způsob kreslení, který funguje pro obecné relace, je kreslení pomocí šipek. V zásadě si člověk zobrazí obě množiny jako sloupce bodů a mezi příslušnými body kreslí šipky. Například jako na [obrázku 5](#).

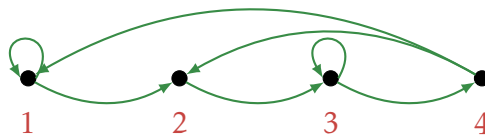
Obrázek 5: Kreslení relace $R \subseteq A \times B$ pomocí šipek.

Tenhle způsob se může zdát méně přehledný než mříž, ale má svoje nesporné využití, především v oblasti *skládání* relací, kterým se budeme zabývat za chvíli.

Ještě před tím si ale ukážeme způsob, jak přehledně kreslit relace na nějaké množině. Řekněme, že tentokrát je třeba

$$R := \{(1, 1), (1, 2), (2, 3), (3, 4), (3, 3), (4, 1), (4, 2)\}$$

relace na množině A . Množinu A si nakreslíme jako body v rovině a relaci R jako šipky a smyčky. Vizte [obrázek 6](#).

Obrázek 6: Kreslení relace R na A pomocí šipek a smyček.

2.3.2 Skládání relací

V této podsekcí si řekneme, co znamená, že dvě (nebo více) relace složíme dohromady. Tato operace se dá vnímat jako jakési „zobecnění“ skládání zobrazení/funkcí. Jak si ale ukážeme, zobrazení jsou speciálním typem relací, takže takhle představa není úplně vhodná.

Pro jednoduchost se budeme soustředit na relace na nějaké množině A . Tohle ovšem není nutné; mám-li relaci $R \subseteq A \times B$ a relaci $S \subseteq B \times C$, vždy je mohu složit a dostat relaci mezi A a C .

Skládání relací není nijak divoká věc a vztahy (například mezi lidmi) v životě běžně skládáme, ale málokdy se na to asi díváme tímto způsobem. Například, řekněme, že **Adéla** má přítelkyni **Simona** a **Simona** má přítelkyni **Terezu**. Když složíme relace „býti přítelkyně **Adély**“ a „býti přítelkyně **Simony**“ dostaneme relaci, ve které je **Tereza** přítelkyně **Adély**. Na druhý příklad, třeba samotné přísloví „Nepřítel mého nepřítele je můj přítel.“, se dá vyložit jako skládání relací.

Teď formálně.

Definice 2.3.2 (Složení relací). Mějme množinu A a relace $R, S \subseteq A \times A = A^2$. Složením relací R a S nazveme množinu

$$\{(x, z) \in A^2 \mid \exists y \in A : xRy \wedge yRz\}$$

a značíme ji $R \circ S$.

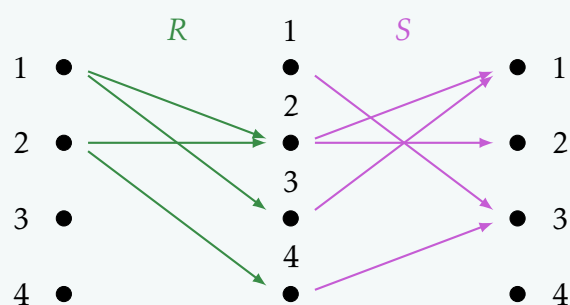
Řečeno asi možná třeba trošku lidštěji, když pro dané $x, z \in A$ najdu takový prvek $y \in A$, že dvojice (x, y) je v relaci R a dvojice (y, z) je v relaci S , pak (x, z) je v relaci $R \circ S$. Vlastně (x, y) a (y, z) slepím dohromady skrze y .

Příklad. Řekněme, že je $A = \{1, 2, 3, 4\}$ a máme relace

$$R := \{(1, 2), (1, 3), (2, 2), (2, 4)\},$$

$$S := \{(1, 3), (2, 1), (2, 2), (3, 1), (4, 3)\}$$

na A . V [podsekcí o kreslení relací](#) jsme zmínili, že šipky jsou velmi užitečné při skládání. Teď uvidíte proč. Když si obě relace nakreslíme přímo vedle sebe, dostaneme [obrázek 7](#).

Obrázek 7: Složení relací R a S .

V roli x z [Definice 2.3.2](#) je zde první sloupec, v roli y druhý a v roli z třetí. Čili, prvek (x, z) bude v relaci $R \circ S$ jenom tehdy, když najdu v prostředním sloupci prvek y (aspoň jeden, ale klidně víc), přes který dokážu po šipkách dojít z x do z .

Z obrázku je teď už zřejmé, že

$$R \circ S = \{(1, 1), (1, 2), (2, 1), (2, 2), (2, 3)\}.$$

2.4 Ekvivalence

Jedním speciálním typem relace na množině je tzv. *ekvivalence*. Důvodem pro tenhle název je fakt, že prvky, které jsou v relaci ekvivalence, jde za jisté interpretace považovat za „stejné“. Asi nejobyčejnější příklad užití ekvivalence je při definici množiny racionálních čísel, \mathbb{Q} , jak si brzy ukážeme. Nejprve ale definice ekvivalence.

Definice 2.4.1 (Ekvivalence). Relace $R \subseteq A^2$ je

- **reflexivní**, když je každý prvek v relaci sám se sebou, tj.

$$xRx \quad \forall x \in A;$$

- **symetrická**, když ke každé dvojici obsahuje i opačně uspořádanou, tj.

$$xRy \Rightarrow yRx \quad \forall x, y \in A;$$

- **transitivní**, když ke každým dvěma dvojicím, které jdou „slepit přes prostředníka“ (vizte [definici skládání](#)) obsahuje i tu slepenou dvojici. Formálně,

$$xRy \wedge yRz \Rightarrow xRz \quad \forall x, y, z \in A.$$

Relace, která je *reflexivní*, *symetrická* a *transitivní* se nazývá **ekvivalence**.

Vlastnosti reflexivity, symetrie a transitivity nejsou principiálně v žádném vztahu. Existují relace, které jsou jen reflexivní, ale nejsou ani symetrické ani transitivní apod. Jeden příklad za všechny.

Příklad. Položme $A := \{1, 2, 3, 4\}$. Relace

- $\{(1, 1), (2, 2), (3, 3), (4, 4), (1, 2), (2, 3)\}$ je reflexivní, ale nikoli symetrická nebo transitivní;
- $\{(1, 1), (2, 2), (1, 2), (2, 1), (2, 3), (3, 2)\}$ je symetrická, ale není reflexivní ani transitivní;
- $\{(1, 2), (2, 3), (1, 3), (3, 4), (1, 4), (2, 4)\}$ je transitivní, ale není reflexivní ani symetrická.

Ekvivalence je velmi přirozený způsob, jak ztotožnit prvky, které bychom, často z technických důvodů, nechtěli považovat za různé. Vráťme-li se k příkladu zlomků, asi bychom nechtěli vidět třeba $1/5$ a $2/10$ jako dva různé zlomky. Zlomek $1/5$ v tomto smyslu je vlastně množina všech zlomků, které představují stejnou hodnotu. Tuto intuici zobecňuje pojem *třídy ekvivalence*.

Definice 2.4.2 (Třída ekvivalence). Mějme ekvivalenci $R \subseteq A^2$ a prvek $x \in A$. **Třídou ekvivalence** prvku x **vzhledem k R** myslíme množinu

$$[x]_R := \{y \in A \mid xRy\},$$

čili množinu všech prvků, které jsou s ním v relaci R . Dolní index R v zápisu $[x]_R$ budeme často vynechávat a psát jen $[x]$. Uvědomme si, že nezáleží na tom, jestli napíšu xRy nebo yRx v definici výše, protože R je symetrická.

Příklad (Racionální čísla). Symbolem \mathbb{N} značím množinu přirozených čísel $\{1, 2, 3, \dots\}$ a symbolem \mathbb{Z} množinu celých čísel, tj. množinu přirozených čísel, čísel k nim opačných a 0.

Racionální čísla se dají definovat jako všechny možné podíly celého čísla přirozeným. Když si zlomek a/b , kde $a \in \mathbb{Z}$ a $b \in \mathbb{N}$ představím jako uspořádanou dvojici (a, b) , tj. (čitatel, jmenovatel), pak množina

$$A := \{(a, b) \mid a \in \mathbb{Z}, b \in \mathbb{N}\}$$

je množina všech zlomků.

Ujasníme si, kdy dva zlomky považujeme za stejné. Snadno úpravou člověk dostane, že

$$\frac{a}{b} = \frac{c}{d} \Leftrightarrow ad = bc,$$

což nám dává návod, jak definovat ekvivalenci na množině všech zlomků, A . Relaci $R \subseteq A^2$ definujeme tím způsobem, že $(a, b)R(c, d)$ právě tehdy, když $ad = bc$. Správně bychom měli dokázat, že to je opravdu ekvivalence, ale tím se nehodláme zdržovat.

Množina racionálních čísel, na kterou jste zvyklí, se pak nejelegantněji definuje jako množina tříd ekvivalence prvků z A vzhledem k R . Konkrétně,

$$\mathbb{Q} := \{[(a, b)]_R \mid a \in \mathbb{Z}, b \in \mathbb{N}\}.$$

Třídy ekvivalence jistým způsobem „parcelují“ množinu A na disjunktní (mající prázdný průnik) množiny. To je obsahem následujícího tvrzení, jehož důkaz je cvičení.

Tvrzení 2.4.1 (Vlastnosti tříd ekvivalence). Nechť A je libovolná množina a R je ekvivalence na A . Pak

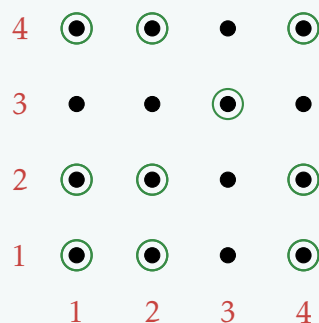
- (1) $[x] \neq \emptyset$ pro všechna $x \in A$,
- (2) Buď $[x] = [y]$, nebo $[x] \cap [y] = \emptyset$ pro všechna $x, y \in A$.

Důkaz. Cvičení. □

Příklad. Řekněme, že A je naše oblíbená množina $\{1, 2, 3, 4\}$. Snadno ověříme, že

$$R := \{(1, 1), (1, 2), (1, 4), (2, 1), (2, 2), (2, 4), (3, 3), (4, 1), (4, 2), (4, 4)\}$$

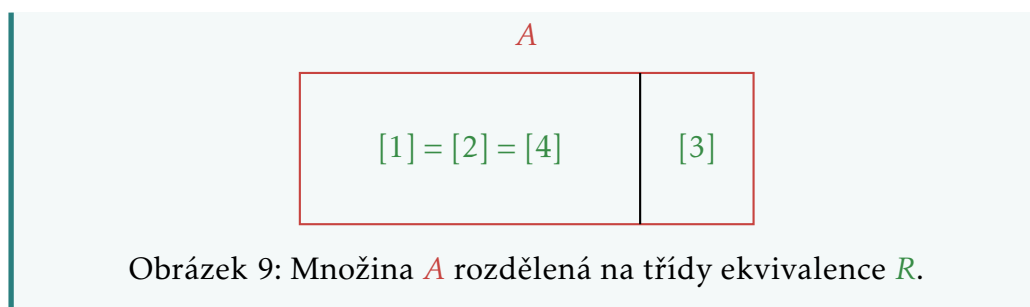
je ekvivalence na A . Její mříž vidíte na [obrázku 8](#).

Obrázek 8: Mříž ekvivalence R na množině A .

Obecně, mříž každé ekvivalence má zaplněnou diagonálu z levého dolního rohu do pravého horního (kvůli reflexivitě) a je symetrická podle této diagonály (kvůli symetrii). Jak na první pohled poznat transitivitu nevím.

Všimněme si, že $1R2$ a $1R4$, takže $2 \in [1]$ a $4 \in [1]$. Podle [tvrzení nahoře](#) je $[1] = [2] = [4]$, protože tyto třídy ekvivalence nejsou disjunktní. Naopak, třída $[3]$ je disjunktní s každou z nich. Můžeme proto rozdělit množinu A na třídy ekvivalence třeba jako $A = [1] \cup [3]$. Náhled na [obrázku 9](#).

Pár cvičení nakonec.

Cvičení 2.4.1. Dokažte [Tvzení 2.4.1](#).

Cvičení 2.4.2 (Skládání relací vs. transitivita). Dokažte, že relace (ne nutně ekvivalence!) R je transitivní, právě tehdy když $R \circ R \subseteq R$.

Pozor! Píšeme „právě tehdy, když“, tedy se jedná o (logickou) ekvivalenci. Je třeba dokázat, že když $R \circ R \subseteq R$, pak R je transitivní, a že když je R transitivní, pak $R \circ R \subseteq R$.

2.5 Zobrazení

Druhým ze tří zvláště užitečných typů relace je tzv. *zobrazení*, které spíš znáte pod pojmem *funkce*. Narozdíl od ekvivalence, zobrazení budeme uvažovat jak na množině, tak mezi množinami.

Definující vlastností funkce/zobrazení je fakt, že každý prvek nezobrazí buď na nic (pokud v něm „není definováno“) nebo na jeden jiný prvek. V jazyce relací to znamená, že každý prvek z množiny „nalevo“ je v relaci s maximálně jedním prvkem „napravo“.

Definice 2.5.1 (Zobrazení). Relaci R mezi množinami A a B nazveme **zobrazením**, pokud pro každé $x \in A$ existuje **nejvýše jedno** $y \in B$ takové, že xRy .

Příklad. Mezi množinami $A := \{1, 2, 3, 4\}$ a $B := \{a, b, c\}$ uvažme zobrazení

$$R := \{(1, a), (2, a), (3, c), (4, b)\} \subseteq A \times B.$$

Jeho mříž vypadá následovně.

c	•	•	⊙	•
b	•	•	•	⊙
a	⊙	⊙	•	•
	1	2	3	4

Obrázek 10: Mříž zobrazení $R \subseteq A \times B$.

Fakt, že relace je zobrazení poznáte z její mříže velmi snadno tak, že (za předpokladu, že prvky levé množiny píšete vždy dole) v každém sloupci je **maximálně** jeden zelený kroužek.

Jelikož lidé přemýšleli o zobrazeních dříve než o relacích, je jejich zápis a názvosloví dost odlišné (a dost zmatené). Budeme je v dalších textu pravidelně užívat, takže vás s ním chca nechca musíme seznámit.

Pro zápis zobrazení se obvykle používají malá písmena latinské abecedy počínaje f (pro function) nebo malá písmena řecké abecedy počínaje φ (čteno „fí“, opět pro function). Fakt, že relace $f \subseteq A \times B$ je zobrazení mezi A a B (též říkáme „z A do B “), zapisujeme obvykle jako

$$f : A \rightarrow B \quad \text{nebo} \quad A \xrightarrow{f} B.$$

Několik dalších názvů:

- Fakt, že $x f y$ pro $x \in A$ a $y \in B$, zapisujeme jako $f(x) = y$ nebo jako $f : x \mapsto y$. Prvku y říkáme **obraz** prvku x **při zobrazení f** . **Obrazem zobrazení f** pak myslíme množinu všech obrazů prvků z A a značíme ji $\text{im } f$ (z angl. **image**). Konkrétně,

$$\text{im } f := \{f(x) \mid x \in A\}.$$

- Pro dané $y \in B$ značíme množinu všech $x \in A$ takových, že $f(x) = y$,

jako $f^{-1}(y)$ a říkáme jí **vzor** prvku y **při zobrazení** f . Čili, $x \in f^{-1}(y)$ vyjadřuje fakt, že $f(x) = y$.

- Pokud $f : A \rightarrow B$, množině A říkáme **doména zobrazení** f a množině B **kodoména zobrazení** f .

Výstraha. Vzor prvku $y \in B$ při zobrazení f je **množina**. **Definice zobrazení** mi říká jenom, že jedno $x \in A$ se zobrazí na jedno $y \in B$. To ale nebrání tomu, aby se víc různých prvků z A zobrazilo na **ten samý** prvek z B . Naopak, množina $f^{-1}(y)$ může být i prázdná, pokud se na y nezobrazuje žádný prvek z A .

Příklad (Kvadratická funkce). Kvadratická funkce daná předpisem

$$f(x) := x^2 + 4x + 5$$

je zobrazení $\mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, čili jeho **doménou** i **kodoménou** jsou reálná čísla. **Obrazem** prvku 3 je $f(3) = 26$, ale **vzorem** prvku 26 je množina $\{-7, 3\}$. Dále třeba vzorem prvku 0 je prázdná množina, což je totéž, co říci, že rovnice

$$x^2 + 4x + 5 = 0$$

nemá v \mathbb{R} řešení. Tradiční zápis f jako relace by vypadal

$$f = \{(x, x^2 + 4x + 5) \mid x \in \mathbb{R}\} \subseteq \mathbb{R} \times \mathbb{R}.$$

Bohužel následuje ještě poslední kus názvosloví, protože pro určité „zajímavé“ typy zobrazení máme zvláštní názvy.

Definice 2.5.2. Zobrazení $f : A \rightarrow B$ nazveme

- **prosté** (nebo **injektivní**), pokud se každé dva *různé* prvky v A zobrazují na dva *různé* prvky v B . Formálně, zobrazení f je prosté, když

$$f(x) = f(x') \Rightarrow x = x' \quad \forall x, x' \in A.$$

Ještě jinak řečeno, zobrazení je prosté, když vzorem každého prvku je buď prázdná nebo jednoprvková množina. Fakt, že f

je prosté, často zapisujeme jako $f : A \hookrightarrow B$.

- **na** (nebo **surjektivní**), když má každý prvek z B nějaký vzor v A . Formálně, zobrazení je na, když

$$\forall y \in B \exists x \in A : f(x) = y.$$

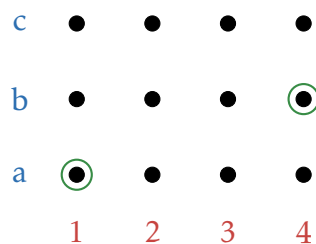
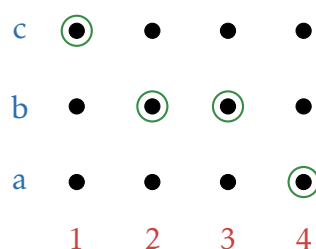
Ještě jinak řečeno, zobrazení je na, když je vzor každého prvku neprázdná množina. Fakt, že f je na, často symbolicky zapisujeme jako $f : A \twoheadrightarrow B$.

- **vzájemně jednoznačné** (nebo **bijektivní**), když je *prosté* a *na*, čili vzorem každého prvku je přesně jednoprvková množina. Fakt, že f je bijekce, často zapisujeme jako $f : A \leftrightarrow B$ nebo $f : A \cong B$.

Příklad.

- Zobrazení $f : \mathbb{R} \leftrightarrow \mathbb{R}, x \mapsto 2x + 3$ je **bijektivní**. Obecně, každá lineární funkce je bijektivní zobrazení. Důkaz je ponechán jako cvičení.
- Zobrazení $f : \mathbb{R} \hookrightarrow \mathbb{R}, x \mapsto 3/x$ je **prosté**, ale není na. To proto, že $f^{-1}(0) = \emptyset$.
- Zobrazení $f : \mathbb{R} \twoheadrightarrow \mathbb{R}, x \mapsto (x-2)(x-3)(x+1)$ je **na**, ale není prosté. Třeba $f^{-1}(0) = \{-1, 2, 3\}$.
- Zobrazení $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}, x \mapsto 1 + 2/(x^2 - 1)$ není ani prosté, ani na. Například $f^{-1}(5/3) = \{-2, 2\}$ a $f^{-1}(1) = \emptyset$.

Prostá, surjektivní i bijektivní zobrazení mezi konečnými množinami z jejich mříží poznáte velmi snadno. Prostá zobrazení mají v řádcích maximálně jeden prvek; surjektivní zobrazení mají v každém řádku aspoň jeden prvek; ta bijektivní mají v každém řádku přesně jeden prvek. Pár obrázků.

Obrázek 11: Mříž **prostého** zobrazení $f := \{(1, a), (4, b)\}$.Obrázek 12: Mříž **surjektivního** zobrazení $f := \{(1, c), (2, b), (3, b), (4, a)\}$.

Bijekce mezi množinami, které mají různý počet prvků existovat nemůže. Důkaz si zkusíte za cvičení. Částečně ho ale dává následující slibovaná definice velikosti množiny pomocí bijektivních zobrazení.

Definice 2.5.3 (Velikost množiny pořádně). Pro přirozené číslo $n \in \mathbb{N}$ označíme symbolem $[n]$ množinu všech přirozených čísel od 1 až do n včetně. Čili,

$$[n] := \{1, 2, \dots, n\}.$$

Množinu A nazveme **konečnou**, pokud existuje přirozené číslo $n \in \mathbb{N}$ a bijekce $f : [n] \cong A$. V takovém případě číslu n říkáme **velikost** množiny A a značíme $\#A := n$.

Bijekci $f : [n] \cong A$ z [definice nahoře](#) můžeme vnímat jako „očíslování“ prvků množiny A čísly od 1 do n . Takových očíslování je samozřejmě mnoho. Kolik?

Příklad. Množina $B := \{a, b, c\}$ má tři prvky. Jedna z možných bijekcí $f : [3] \cong B$ je

$$f := \{(1, c), (2, a), (3, b)\}.$$

Posledním důležitým konceptem je pojem *inverzního zobrazení*. Intuitivně, a vlastně i formálně, inverzní zobrazení je zobrazení, které jde opačným směrem a obrazy posílá zpátky na vzory. Toto samozřejmě vyžaduje například, aby vzor byl vždy nejvýše jeden. Detaily si rozmyslíte jako cvičení.

Definice 2.5.4 (Inverzní zobrazení). Nechť $f : A \rightarrow B$ je zobrazení. **Inverzním zobrazením** k f , značeným dost nevhodně f^{-1} , nazveme zobrazení $B \rightarrow A$ splňující

$$f^{-1}(f(x)) = x \wedge f(f^{-1}(y)) = y \quad \forall x \in A, y \in \text{im } f.$$

Pozor! Inverzní zobrazení *nemusí existovat*.

Výstraha. Pokud k $f : A \rightarrow B$ existuje inverzní zobrazení, značí $f^{-1}(y)$ jak množinu vzorů prvku $y \in B$, tak obraz prvku y při inverzním zobrazení.

Toto však je problém pouze formální. Pokud totiž existuje inverzní zobrazení, pak má množina $f^{-1}(y)$ buď jeden prvek, nebo žádný. V prvním případě tedy akorát ztotožňuji jednoprvkovou množinu s jejím jediným prvkem. To je totéž, co považovat třeba množinu $\{2\}$ a číslo 2 za to samé. Vskutku, problém pouze formální, bez praktických důsledků.

Sekci završíme ku radosti všech párem cvičení.

Cvičení 2.5.1. Vyřešte následující úlohy rozprostřené po sekci. Konkrétně,

- dokažte, že mezi dvěma konečnými množinami různé velikosti neexistuje žádná bijekce.
- pro množinu A velikosti n určete počet různých bijektivních zobrazení $f : [n] \cong A$.
- určete, jakou podmínku splňují zobrazení $f : A \rightarrow B$, ke kterým existuje zobrazení inverzní.

Cvičení 2.5.2. Dokažte, že každá lineární funkce $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, tedy funkce daná předpisem

$$f(x) = ax + b \quad \text{pro } a, b \in \mathbb{R}, a \neq 0$$

je bijektivní zobrazení.

Cvičení 2.5.3. Necht A je konečná množina. Zformulujte důkaz, že zobrazení $f : A \rightarrow A$, které je definované pro každé $x \in A$, je **prosté**, právě tehdy když je na.

Tento fakt se často též používá v teorii množin jako definice konečné množiny. Je hezčí než naše v tom, že nespolehá na množinu přirozených čísel. Tedy, množinu A nazvu *konečnou*, když každé zobrazení $f : A \rightarrow A$ definované všude je prosté, právě tehdy když je na.

Cvičení 2.5.4. Najděte příklad zobrazení $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ definovaného na celém \mathbb{N} , které je

- (1) prosté, ale není na.
- (2) na, ale není prosté.

2.6 Uspořádání

Uspořádání je poslední v jistém smyslu speciální relací, na kterou se podíváme. Podobně jako ekvivalence, uspořádání mezi dvěma množinami nedává úplně smysl, takže se po celou sekci budeme soustředit na relaci na množině.

Určitě nejznámějším typem uspořádání je relace „menší nebo rovno“ (nebo „menší“, „větší nebo rovno“ atd., to je jedno), kterou jistě všichni známe. Tohle je ten příklad uspořádání, který doporučujeme mít na paměti, kdykoli se zdají obecné definice těžko stravitelnými.

Existuje ale samozřejmě spousta jiných druhů uspořádání s rozlišnými spektry užitku. Uveďme například uspořádání dělitelností, zcela zásadní v elementární teorii čísel, nebo lexikografické uspořádání, kterým se řadí

slova ve slovnících a encyklopediích a dá se použít i pro řazení polynomů (například v důkazu slavného Gaussova algoritmu).

Ještě před definicí uspořádání se ale musíme zmínit o pro ni klíčové vlastnosti relací.

Definice 2.6.1 (Antisymetrická relace). Relace R na množině A se nazývá

- **antisymetrická**, pokud $(x, y) \in R \Rightarrow (y, x) \notin R$ pro všechny prvky $x, y \in A$.
- **slabě antisymetrická**, pokud $xRy \wedge yRx \Rightarrow x = y$ pro všechna $x, y \in A$.

Jak název napovídá, vlastnost antisymetrie je opravdu jakýmsi protikladem symetrie.

Přeložena do jazyka aspoň některých lidí, relace je (silně) antisymetrická tehdy, když to, že je prvek x v relaci s prvkem y , zakazuje, aby byl zároveň y v relaci s x . Může se však samozřejmě stát, že x není v relaci s y ani y není v relaci s x . Všimněte si, že vlastnost antisymetrie mimo jiné *nedovoluje*, aby daná relace byla reflexivní.

Příklad. Všeobecně oblíbených příkladem (silně) antisymetrické relace je relace $<$, třeba na množině \mathbb{R} . V moment, kdy pro dvě reálná čísla $x, y \in \mathbb{R}$ platí, že $x < y$, pak automaticky **nemůže platit** $y < x$. Zároveň, žádné reálné číslo není nikdy ostře menší než ono samo, tedy $<$ je vskutku antisymetrická a není reflexivní.

Ačkoliv to možná z definice není zřejmé, vlastnost *slabé* antisymetrie je opravdu jen oslabená vlastnost (silné) antisymetrie v tom smyslu, že slabě antisymetrická relace může být reflexivní. Čili, mám-li slabě antisymetrickou relaci R , pak xRy nutně **nezakazuje**, aby yRx , ale jediný prvek y , pro který tato situace může nastat, je x samotné.

Příklad. Asi tušíte, co přijde. Když vám řekneme, abyste zeslabili vztah $<$, prvním takovým přirozeným nápadem je vztah \leq , což je skutečně

slabě antisymetrická relace. Vskutku, když $x \leq y$, pak se může stát, že i $y \leq x$, ale to nutně znamená, že $x = y$.

Definice 2.6.2 (Uspořádání). Relace R na množině A se nazývá

- (neostré) **uspořádání**, pokud je *reflexivní, slabě antisymetrická a transitivní*.
- **ostré uspořádání**, pokud je *antisymetrická a transitivní*.

Pokud je R (ostré) uspořádání na A , nazýváme dvojici (A, R) (ostré) **uspořádanou množinou**.

Příklad.

(1) Relace $<$ na \mathbb{R} je **ostré uspořádání**, protože

- (antisymetrie) $x < y \Rightarrow y \not< x$ a
- (transitivita) $x < y \wedge y < z \Rightarrow x < z$

pro všechna čísla $x, y, z \in \mathbb{R}$.

(2) Relace \leq na \mathbb{R} je (neostré) **uspořádání**. Vskutku, platí

- (reflexivita) $x \leq x$,
- (slabá antisymetrie) $x \leq y \wedge y \leq x \Rightarrow x = y$ a
- (transitivita) $x \leq y \wedge y \leq z \Rightarrow x \leq z$

pro všechna $x, y, z \in \mathbb{R}$.

Ještě poslední sousto nomenklatury.

Definice 2.6.3 (Lineární uspořádání). (Ostré) uspořádání R na množině A nazveme **lineárním**, pokud pro každé dva prvky $x, y \in A$ platí, že xRy nebo yRx . Čili, každé dva prvky A spolu lze porovnat prostřednictvím R . (Ostré) uspořádání, které *není lineární*, často označujeme jako **částečné**.

Příklad. Jak $<$, tak \leq , jsou lineární uspořádání.

Protože základní idea za pojmem „uspořádání“ je, no, uspořádání prvků na množině, ujaly se pro jejich kreslení, spíše než mříže nebo šipky, tzv. *Hasseho diagramy*. Hasseho diagram vypadá tak, že prvky množiny jsou značeny tečkami a mezi porovnatelnými prvky (tj. prvky, které jsou v relaci) se dá dostat po úsečkách (někdy přes více prvků). Navíc, prvky se kreslí zezdola nahoru vzhledem k jejich pozici v rámci daného uspořádání.

Příklad (Uspořádání velikostí). Již jsme upozorovali, že \leq je uspořádání. Jeho Hasseho diagram na množině $A := \{1, 2, 3, 4, 5\}$ vidíte na [obrázku 13](#).

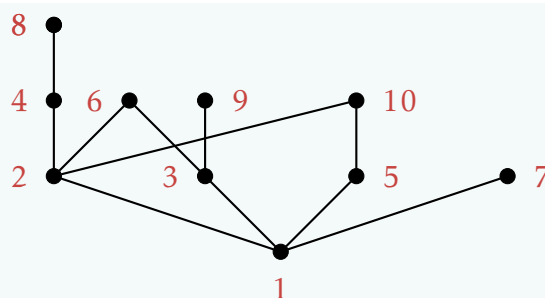

Obrázek 13: Hasseho diagram uspořádané množiny (A, \leq) .

Ve skutečnosti, Hasseho diagram **každého** lineárního uspořádání vypadá takto; liší se pouze počet prvků. Detaily si rozmyslíte za cvičení.

Definice 2.6.4 (Dělitelnost). Mějme čísla $m, n \in \mathbb{N}$. Říkáme, že m **dělí** n , když existuje přirozené číslo $k \in \mathbb{N}$ takové, že $n = km$. Tento fakt zapisujeme jako $m \mid n$.

Příklad (Uspořádání dělitelností). Relace \mid z [definice dělitelnosti](#) je ve skutečnosti uspořádání (důkaz jako cvičení), které **ale není lineární**. Jeho [Hasseho diagram](#) na množině $A := [10]$ je výrazně košatější.

Obrázek 14: Hasseho diagram uspořádané množiny $(A, |)$.

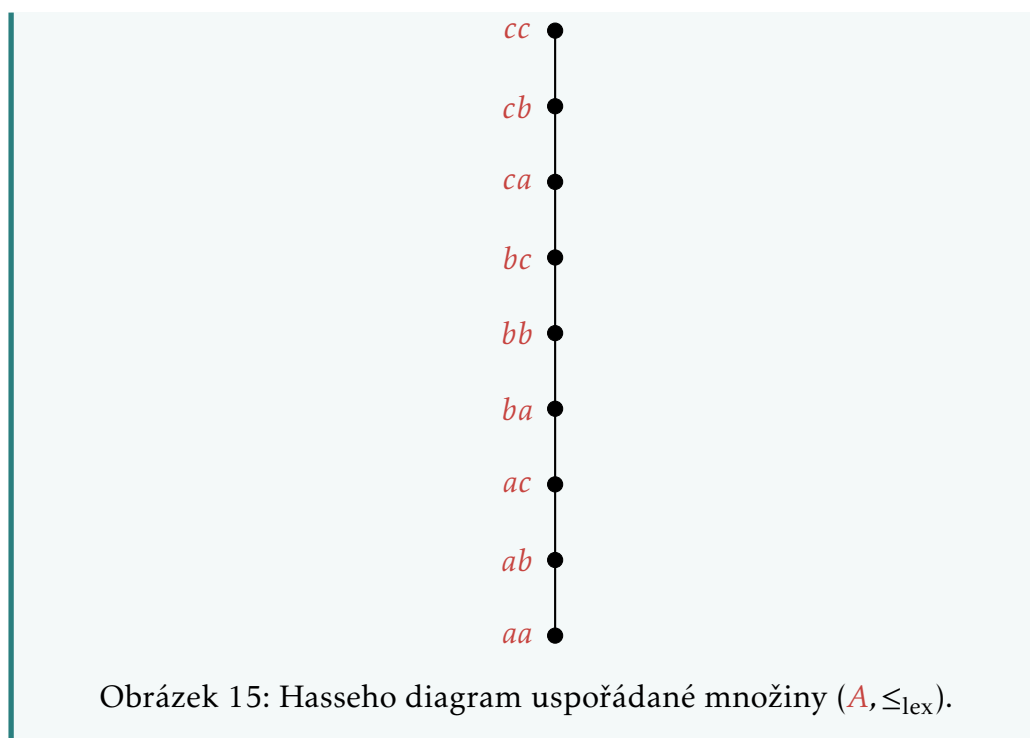
Lexikografické uspořádání je v principu uspořádání na slovech, ale může být úspěšně použito třeba i pro uspořádání polynomů více proměnných. Funguje následovně: slovem délky n nazveme posloupnost $a_1 a_2 \dots a_n$, kde a_i je libovolné písmeno mezi „a“ a „z“. Slovo $a_1 a_2 \dots a_n$ je lexikograficky niž než slovo $b_1 b_2 \dots b_m$, pokud existuje $i \leq \min(n, m)$ takové, že $a_1 = b_1 \wedge a_2 = b_2 \wedge \dots \wedge a_{i-1} = b_{i-1}$ a $b_i > a_i$.

Řečeno lidsky, o slově $a_1 a_2 \dots a_n$ řeknu, že je niž než $b_1 b_2 \dots b_m$, když nějaké jeho písmeno a_i je dřív v abecedě než písmeno b_i na stejném místě ve slově $b_1 b_2 \dots b_m$. Pokud je jedno slovo plně součástí druhého, lexikograficky niž je to kratší. Lexikografické uspořádání se obvykle značí rovněž \leq , ale pro přehlednost ho budeme značit třeba \leq_{lex} .

Příklad (Lexikografické uspořádání). Jak si můžete ověřit (ale cvičení to nutně není), lexikografické uspořádání je lineární, takže jeho Hasseho diagram není dvakrát zajímavý. Pro úplnost zde ale přesto ukážeme [diagram](#) množiny

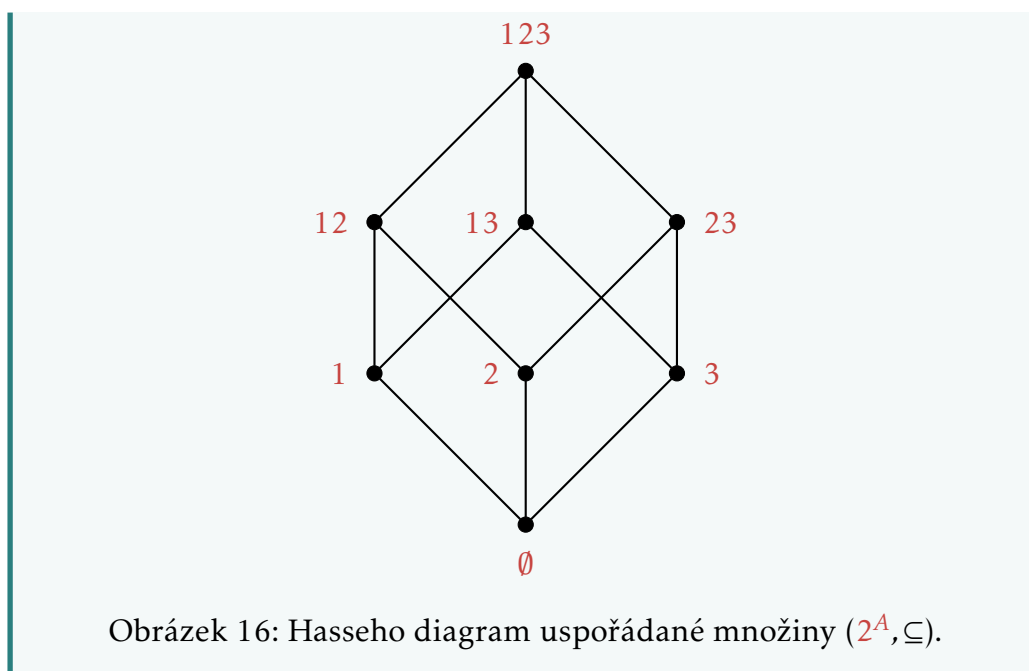
$$A := \{a_1 a_2 \mid a_i \in \{a, b, c\}\},$$

tedy množiny všech dvoj písmenných kombinací písmen „a“ až „c“.

Velmi pěkné obrázky uspořádání vznikají i na množině všech množin A , tedy na 2^A , kde uspořádání je inkluzí \subseteq . Tedy, nejniž je prázdná množina, která leží uvnitř každé množiny, a nejvýš je množina A , ve které je obsažena každá její podmnožina. Jeden malý příklad tu nakreslíme, určitě se vám bude líbit.

Příklad. Mějme množinu $A := \{1, 2, 3\}$. Množinu 2^A uspořádáme inkluzí, čili dvě podmnožiny A jsou v relaci inkluze, když je jedna obsažena v druhé. Jeden příklad za všechny je třeba $\{1\} \subseteq \{1, 3\}$. **Hasseho diagram** takového uspořádání vidíte níže. V rámci úspory píšeme třeba 12 místo množiny $\{1, 2\}$.

Jako obvykle následuje několik cvičení na závěr sekce.

Cvičení 2.6.1. Udělejte cvičení rozmístěná po sekci. Konkrétně,

- (1) dokažte, že Hasseho diagram každého lineárního uspořádání má stejný tvar jako diagram na [obrázku 13](#).
- (2) dokažte, že relace dělitelnosti $|$ je uspořádání na každé podmnožině přirozených čísel.

Cvičení 2.6.2. Explicitně popište všechny relace (na libovolné množině), které jsou zároveň ekvivalencí a (částečným) uspořádáním.

Cvičení 2.6.3. Řekněme, že R a S jsou uspořádání na množině A . Které z následujících relací jsou také uspořádáními na A ?

- $R \cap S$
- $R \cup S$
- $R \setminus S$
- $R \circ S$

2.7 Matematická indukce

Indukce je základní důkazovou technikou v diskretní matematice. Je to jeden možný, ale zcela jistě nejoblíbenější, způsob, jak dokazovat libovolná tvrzení o přirozených číslech, která jsou vlastně právě tím číselným oborem, který studuje diskretní matematika.

Princip indukce spočívá v tom, že přirozená čísla jsou definována v zásadě velmi jednoduše. Libovolná množina, která má nějaký „základní prvek“ (třeba jedničku) a spolu s každým prvkem má i jeho bezprostředního následníka (třeba to číslo o jedna větší), je automaticky „ta samá množina“ jako přirozená čísla.

Pokud byste měli chuť se podívat na formální definici přirozených čísel a dalších souvisejících věcí, doporučujeme vyhledat klíčová slova *Peanova aritmetika*, která je vlastně (možná kecám, ale myslím, že nejmenším možným) systémem axiomů (kategoricky platných výroků), jenž buduje ryze logický základ pro aritmetiku.

My si ale vystačíme s následujícím zjednodušením.

Tvrzení 2.7.1 (Definice přirozených čísel). Necht A je množina, která splňuje, že

- $1 \in A$,
- je-li $n \in A$, pak rovněž $n + 1 \in A$.

Potom $A = \mathbb{N}$.

Důkaz. Nedokazuje se, je to axiom (konkrétně pátý) Peanovy aritmetiky. \square

Žádáme, abyste si dali chvíli a zamysleli nad významem tvrzení. Zevrubně řečeno říká, že, pokud umím dokázat, že

- tvrzení platí pro první přirozené číslo a
- za předpokladu, že tvrzení platí pro n , platí pro $n + 1$,

pak dané tvrzení platí pro všechna přirozená čísla. Tyhle dva důkazy totiž

dohromady dávají následující (nekonečný) řetězec důkazů:

- (1) (Nějaké) tvrzení platí pro $n = 1$.
- (2) Jestliže tvrzení platí pro $n = 1$, pak platí pro $n = 2$.
- (3) Jestliže tvrzení platí pro $n = 2$, pak platí pro $n = 3$.
- \vdots

Princip indukce asi není přehnaně složitý, ale získat dostatek zkušenosti, aby jej člověk uměl neomylně aplikovat, je výrazně obtížnější. Pár příkladů snad s tímto krokem pomůže. Budeme je záměrně formulovat jako lemmata či tvrzení, jelikož indukce je v první řadě důkazová technika. Doporučujeme, abyste důkazy četli se zvýšenou pozorností.

Lemma 2.7.1. Pro každé $n \in \mathbb{N}$ platí

$$\sum_{i=0}^n 2^i = 2^{n+1} - 1.$$

Důkaz. Dokazujeme indukcí. Protože suma začíná od 0, je prvním prvkem, pro který musí tvrzení platit, v tomto případě právě $n = 0$. Dosazením zjistíme, že

$$\sum_{i=0}^0 2^i = 2^0 = 1 = 2^{0+1} - 1$$

tedy tvrzení platí pro $n = 0$. Předpokládáme, že tvrzení platí pro všechna přirozená čísla až do nějakého $n \in \mathbb{N}$ a z tohoto předpokladu odvodíme, že platí i pro $n + 1$. Počítáme

$$\sum_{i=0}^{n+1} 2^i = \sum_{i=0}^n 2^i + 2^{n+1}.$$

Ovšem, z předpokladu dostaneme

$$\sum_{i=0}^n 2^i = 2^{n+1} - 1,$$

což dohromady s předchozím výpočtem dává

$$\sum_{i=0}^{n+1} 2^i = \sum_{i=0}^n 2^i + 2^{n+1} = 2^{n+1} - 1 + 2^{n+1} = 2 \cdot 2^{n+1} - 1 = 2^{n+2} - 1,$$

jak jsme chtěli ukázat. Důkaz je podle principu indukce ukončen. \square

Lemma 2.7.2. Pro všechna $n \in \mathbb{N}$ platí, že

$$3 \mid n \Rightarrow 3 \mid n^2,$$

tedy, pokud 3 dělí n , pak 3 dělí n^2 .

Tady by se jistě leckdo rád odvolal třeba na prvočíselné rozklady. Je ale dobré si uvědomit, že fakt, že každé přirozené číslo má jednoznačný rozklad na prvočísla, není samozřejmý. Ve skutečnosti zabere určitou práci toto dokázat. Či vy jste viděli nějaký přímočarý důkaz, že jdou čísla rozkládat na prvočísla? Opravdu lze *každé* číslo rozložit na prvočísla a opravdu to lze *pouze jedním způsobem*?

Důkaz (lemmatu 2.7.2). Dokazujeme indukcí.

První přirozené číslo, pro které má smysl tvrzení dokázat, je $n = 3$. Pak vskutku $3 \mid n = 3$ a $3 \mid n^2 = 9$.

Předpokládejme, že výrok $3 \mid n \Rightarrow 3 \mid n^2$ platí pro nějaké $n \in \mathbb{N}$. Nejbližší další přirozené číslo po n , které je dělitelné 3, je $n+3$. Tedy, víme, že když $3 \mid n$, pak $3 \mid n+3$ a také $3 \mid n^2$. Z těchto dvou faktů odvodíme, že $3 \mid (n+3)^2$.

Máme $(n+3)^2 = n^2 + 6n + 9$. Protože $3 \mid 6$ a $3 \mid 9$, také $3 \mid 6n + 9$. Předpokládáme, že $3 \mid n^2$, dohromady tudíž $3 \mid n^2 + 6n + 9 = (n+3)^2$, jak jsme chtěli. \square

Tři cvičení nakonec.

Cvičení 2.7.1. Dokažte indukcí, že

$$\sum_{i=1}^n i2^i = (n-1)2^{n+1} + 2.$$

Cvičení 2.7.2 (Fibonacciho čísla a zlatý řez). Tak zvaná *Fibonacciho* posloupnost je definována tak, že další člen dostanu jako součet dvou předchozích. Formálně, $F_0 = 0, F_1 = 1$ a $F_n = F_{n-1} + F_{n-2}$, kde $n \in \mathbb{N}$. Dokažte indukcí, že

$$F_n \leq \left(\frac{1 + \sqrt{5}}{2} \right)^{n-1}$$

pro všechna $n \geq 0$.

Číslo $(1 + \sqrt{5})/2$ se někdy říká hodnota „zlatého řezu“ (protože je to v jistém smyslu *ideální* poměr mezi délkami dvěma bezprostředních úseček – internet poví víc). Jestli si někdy ukážeme limity, pak dokážeme tento výsledek zdokonalit v tom smyslu, že platí

$$\frac{F_n}{F_{n-1}} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} \frac{1 + \sqrt{5}}{2}.$$

Cvičení 2.7.3. Nakresleme n přímek v rovině, a to tak, že

- žádné 2 nejsou rovnoběžné a
- žádné 3 se neprotínají v jednom bodě.

Dokažte indukcí, že takhle nakreslené přímky rozdělují rovinu na $n(n+1)/2 + 1$ částí.

3 | Počítání

V této kapitole se naučíme počítat; a ne, doteď jste to neuměli. Snad všechny potěšíme, když zvěstíme, že tahle je kapitola je již skutečným úvodem do problematiky *diskrétní matematiky*. Otázky typů „Kolik je čeho?“,

„Kolik způsobů mohu něco udělat?“ skutečně nikam jinam patřit ani nemohou, protože analytici mají všeho nespočetně mnoho a lineárním algebraikům zas může vadit, že nad přirozenými čísly se žádná rozumná geometrie úplně dělat nedá.

Začneme snad jednoduchým počítáním daných typů zobrazení a podmnožin, poté se posuneme k počtu možností, jak za sebe skládat prvky. V neposlední řadě se budeme věnovat tzv. *principu inkluze a exkluze*, jenž umožňuje elegantně odpovídat třeba na otázky „Kolik je čísel menších než 100, které nejsou dělitelné 2 ani 3?“. Vše završíme notoricky známým *problémem šatnářky*, o kterém raději nic neprozradíme, bychom si udrželi alespoň přirozené číslo čtenářů.

Ty nejzákladnější způsoby, jak určovat počty věcí nebo způsobů, jak něco dělat, jsou obecně dva:

- **přímý** aneb „Vím, co dělám, a umím to spočítat pro libovolné přirozené číslo.“ a
- **indukcí** aneb „Vůbec to nechápu, ale zkusím si to pro pár malejších čísel a pak to nějak ukoulím i pro ty velké.“

Ačkoli by to kolegové z katedry kombinatoriky neradi slyšeli, druhý způsob je zcela jistě ten bohatě nejoblíbenější.

V trochu serióznějším duchu radíme vždy zkusit nejprve přímý důkaz, u kterého je zřejmé, jak jste na vzorec přišli a proč je správný. Důkaz indukcí je totiž z principu *nekonstruktivní*, tj. není z něj vůbec jasné, odkud se vzorec bere. Stačí totiž jen ukázat, že funguje pro jakési první číslo a že když funguje pro nějaké číslo, pak funguje i pro to další. Takový důkaz ale neposkytuje vůbec žádný vhled do problému.

3.1 Zobrazení a podmnožiny

Chvíli se budeme bavit počítáním zobrazení a podmnožin obvykle určených nějakou hezkou podmínkou. Začít právě tady je vhodné z páru důvodů. Zaprvé, není potřeba vymýšlet žádnou novou teorii a zadruhé – snad trochu překvapivě – umět počítat zobrazení a podmnožiny se hodí do spousty dalších matematických disciplín. Zmiňme Čínskou větu o zbytcích, v podstatě jeden ze základních stavebních kamenů teorie čísel, jejíž

důkaz je založen právě na tom, že umíme počítat zobrazení mezi množinami. Dále je tu třeba Burnsideova věta z abstraktní algebry, na jejíž pravdivost spoléhá třeba otáčení obsahu obrazovky na mobilech a jejíž důkaz vyžaduje porovnávání velikostí systémů podmnožin. Konečně, patří sem i latinské čtverce – struktury, jejichž princip stojí za vznikem Sudoku.

Pojďme začít tím nejjednodušším možným tvrzením, tedy o počtu všech zobrazení mezi množinami. Ukážeme si dva důkazy: jeden přímý a jeden indukci.

Výstraha. Pro stručnost budu v celé kapitole slovem zobrazení myslet **zobrazení definované všude**. Diskrétní matematiku totiž pravdať úplně netrápí problémy definičních oborů, takže není žádná výhoda v tom uvažovat zobrazení, která nejsou definována pro všechny prvky svých domén.

Tvrzení 3.1.1 (Počet všech zobrazení). Mějme konečné množiny A a B . Počet všech zobrazení $A \rightarrow B$ je $\#B^{\#A}$.

Důkaz (tvrzení 3.1.1 přímo). Rozmysleme si nejprve, kdy se dvě zobrazení $f, g : A \rightarrow B$ liší. To je přeci tehdy, když existuje nějaký prvek $a \in A$ takový, že $f(a) \neq g(a)$.

Jinak řečeno, každé zobrazení $A \rightarrow B$ popíšu tak, že určím obrazy všech prvků z A . Kdykoli mám dvě zobrazení, jejichž obraz byt i jednoho prvku z A se neshoduje, pak jsou to různá zobrazení. Pro každý prvek z A mám přesně $\#B$ prvků, na které ho mohu zobrazit, tedy mám celkem přesně $\#B^{\#A}$ možností, jak zobrazit všechny prvky z A na prvky z B . \square

Důkaz (tvrzení 3.1.1 indukci). Dokážeme předchozí tvrzení užitím indukce podle velikosti množiny A .

Když je A prázdná, čili $\#A = 0$, pak mám právě jedno zobrazení $A \rightarrow B$ – to, které nezobrazuje nic na nic. Čili mám vsutku $\#B^{\#A} = \#B^0 = 1$ různých zobrazení $A \rightarrow B$.

Předpokládejme, že platí, že zobrazení z A do B je právě $\#B^{\#A}$ a přidejme do množiny A jeden prvek, třeba x . Chceme ukázat, že všech zobrazení $A \cup \{x\} \rightarrow B$ je $\#B^{\#A+1}$. Jeden způsob, jak to udělat, je podívat se kolika způsoby můžeme zobrazení $A \rightarrow B$ „dodefinovat“ v x .

No, x přeci mohu zobrazit na jakýkoliv prvek z B a každá volba obrazu mi dává jiné zobrazení. Čili, z jednoho zobrazení $A \rightarrow B$ mi vznikne právě $\#B$ různých zobrazení $A \cup \{x\} \rightarrow B$. To ale znamená, že všech zobrazení $A \cup \{x\} \rightarrow B$ je $\#B$ -krát víc než zobrazení $A \rightarrow B$. Tedy jich je podle předpokladu

$$\#B^{\#A} \#B = \#B^{\#A+1}. \quad \square$$

O něco těžší je počítat zobrazení $A \rightarrow B$ omezených vlastností. Samozřejmě bychom si mohli navymýšlet libovolné podmínky, které naše zobrazení musí splňovat; třeba, že musí na každý prvek B zobrazit právě prvočíselný počet prvků z A . Zjistit počet všech takových zobrazení by jistě byla zajímavá úloha, ale asi ne příliš užitečná. Pojďme se soustředit na více obvyklé typy zobrazení.

Tvrzení 3.1.2 (Počet prostých zobrazení). Počet všech **prostých** zobrazení $A \rightarrow B$ je

$$\prod_{i=0}^{\#A-1} \#B - i,$$

Důkaz. Předvedeme přímý důkaz. Důkaz indukci si zkusíte za cvičení.

Princip důkazu je podobný jako při počítání všech zobrazení $A \rightarrow B$. Zásadní rozdíl dlí v tom, že na každý prvek z B lze zobrazit maximálně jeden prvek z A . Opět ale platí, že dva různé výběry obrazů prvků z A nám dávají dvě různá zobrazení. Stačí tedy spočítat, kolika způsoby si můžeme zvolit, kam se prvky A zobrazí.

Nu, první prvek z A můžeme zobrazit na $\#B$ různých prvků z B . Pro ten druhý ovšem máme už jen $\#B - 1$ možností, protože zobrazení musí být **prosté**, a tedy nelze druhý prvek zobrazit tam, kam ten první. Tenhle princip se opakuje. Pro třetí prvek už máme jen $\#B - 2$ možných obrazů atd. Celkem, pro i -tý prvek z A máme jen $\#B - i + 1$ míst, kam ho zobrazit.

Shrnuto, pro každý výběr obrazu prvního prvku máme už jen $\#B - 1$ možných obrazů pro druhý prvek. Pro každý výběr obrazů prvních dvou prvků máme už jen $\#B - 2$ možných obrazů pro třetí prvek. Takhle pokračujeme, dokud nedojdeme až k $\#A$ -tému prvku, pro který nám zbývá $\#B - \#A + 1$ nevyužitých prvků B . Sepšáno symbolicky, máme

$$\#B(\#B - 1)(\#B - 2) \cdots (\#B - \#A + 1) = \prod_{i=0}^{\#A-1} \#B - i$$

možností, jak zvolit obrazy všech prvků z A za daných podmínek. Tedy existuje právě tolik prostých zobrazení $A \rightarrow B$. \square

Na konec sekce si ještě spočítáme nějaké podmnožiny. Už víme, že počet všech podmnožin A je $2^{\#A}$. Je to [Tvzení 2.2.1](#). Asi nejjednodušší další úlohou je počet všech podmnožin liché a sudé velikosti. Ček by si řek', že jich je fifty-fifty a měl by recht. Ukážeme si důkaz.

Tvzení 3.1.3 (Počet podmnožin liché velikosti). Všechny podmnožiny liché velikosti konečné množiny A je $2^{\#A-1}$.

Důkaz. Půjdeme na to trochu jinak. Víme ze [sekce o zobrazeních](#), že mezi konečnými množinami existuje bijekce jenom tehdy, když jsou stejně velké. Vyjměme z A nějaký fixní prvek, třeba $a \in A$. Množinu $A \setminus \{a\}$ označme \tilde{A} . Protože \tilde{A} má $\#A - 1$ prvků, počet jejích podmnožin je $2^{\#A-1}$. Najdeme bijekci mezi všemi podmnožinami množiny \tilde{A} a lichými podmnožinami množiny A .

Definujme zobrazení $f : 2^{\tilde{A}} \rightarrow 2^A$ následujícím způsobem. **Pozor! Všimněte si, že zobrazení f je definované na podmnožinách. Tedy zobrazuje množiny na množiny.**

Každá lichá podmnožina A buď obsahuje a , nebo je neobsahuje. Liché podmnožiny A , které obsahují a , jsou sudými podmnožinami \tilde{A} (protože jsme a odebrali), a ty, které a neobsahují, zůstávají lichými i v \tilde{A} . Tedy, definujme

$$f(X) := \begin{cases} X, & \text{pokud } \#X \text{ je liché,} \\ X \cup \{a\}, & \text{pokud } \#X \text{ je sudé.} \end{cases}$$

pro každou podmnožinu $X \subseteq \tilde{A}$. Tím jsme sestrojili bijekci mezi všemi podmnožinami \tilde{A} a lichými podmnožinami A . Odtud plyne, že lichých podmnožin A je $2^{\#A-1} = 2^{\#A}/2$.

Pro sudé podmnožiny lze postupovat obdobně anebo si uvědomit, že všechny ostatní podmnožiny, které nejsou liché, musejí být sudé. Tedy jich je $2^{\#A} - 2^{\#A-1} = 2^{\#A-1}$. \square

Předchozí důkaz ilustruje další běžný způsob, jak počítat prvky daných množin: konkrétně tak, že najdeme bijekci mezi množinou, jejíž počet prvků chceme spočítat, a množinou, jejíž počet prvků známe.

Dvě cvičení na závěr.

Cvičení 3.1.1. Dokažte [Tvzení 3.1.2](#) indukcí podle velikosti množiny A .

Cvičení 3.1.2. Určete počet všech uspořádaných dvojic (A, B) , kde $A \subseteq B \subseteq \{1, \dots, n\}$.

Uspořádaná dvojice znamená, že $(A, B) \neq (B, A)$, tedy záleží na pořadí, v jakém podmnožiny zapíšou.

3.2 Permutace

Permutace jsou vlastně zobrazení, která prohazují prvky množin. Jejich asi hlavním účelem je formalizovat koncept, že „nezáleží na pořadí“ nebo naopak, že všechno dělám pro všechna možná přeuspořádání prvků. Člověk by měl dobrý důvod si myslet, že nejsou dobré k ničemu jinému, než ke zkrácení zápisu. Opak je pravdou. Permutace mají velmi překvapivé aplikace v oblastech matematiky, kde by je jeden nehledal. Zmínme tři příklady.

- Důkaz základní věty algebry – tvrzení, že každý komplexní polynom má komplexní kořen – silně využívá tzv. rozklad na symetrické polynomy, založený na vlastnostech permutací.
- Fakt, že kořeny obecných reálných (i komplexních) polynomů nelze zapsat v radikálech (tj. odmocninách), když je stupeň polynomu větší

nebo roven 5 (tj. objevuje se v něm x^5), se opírá o tzv. „neřešitelnost“ permutačních grup (množin permutací na dané množině s binární operací skládání).

- Důkaz, že na každé Riemannově pseudovarietě dimenze 4 (kterou fyzikové používají jako model časoprostoru) existuje nekonečně mnoho neisomorfních Riemannových metrik (tj. v našem vesmíru mohu měřit vzdálenost nekonečně mnoha neekvivalentními způsoby) staví na symetrii tensorů definovaných pomocí permutací.

Takže, o co tu vlastně jde.

Definice 3.2.1 (Permutace). Bijekce $\sigma : X \rightarrow X$ konečné množiny X na sebe samu se nazývá *permutace* množiny X .

Množinu všech permutací na X značíme S_X (jako grupa symetrií X).

Jelikož všichni rádi počítáme (xD), určíme si na začátek počet všech permutací na dané množině. Podle [cvičení 2.5.3](#), které jste *všichni* dělali, zobrazení na konečné množině X je prosté právě tehdy, když je na, tedy právě tehdy, když je bijektivní. Tento fakt nám pomůže s důkazem následujícího tvrzení. Jen ještě jedna definice usnadňující zápis.

Definice 3.2.2 (Faktoriál). Pro přirozené číslo $n \in \mathbb{N}$ definujeme

$$n! := \prod_{i=0}^{n-1} n - i.$$

Výraz $n!$ čteme *n faktoriál*.

Tvrzení 3.2.1 (Počet permutací na množině). Ať X je konečná množina. Pak $\#S_X = (\#X)!$.

Důkaz. Podle [tvrzení 3.1.2](#), počet prostých zobrazení $A \rightarrow B$ je

$$\prod_{i=0}^{\#A-1} \#B - i.$$

Když $A = B$, pak bijekce $A \rightarrow A$ jsou totéž, co prostá zobrazení $A \rightarrow A$. Tedy, všech bijekcí $A \rightarrow A$ (tj. všech permutací na A) je

$$\prod_{i=0}^{\#A-1} \#A - i = (\#A)!.$$

□

3.2.1 Zápis permutací

Budeme se chvíli bavit o tom, jak můžeme reprezentovat permutace. Samozřejmě, permutace jsou mimo jiné zobrazení, takže je lze kreslit, jak už jsme to dělali; tj. jako šipky mezi množinami teček.

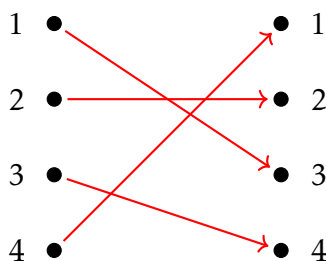
Existují ale chytřejší a přehlednější způsoby, jak je znázornit. Jeden možný způsob je zápisem do řádku. Řekněme, že $X = \{1, 2, 3, 4\}$ a $\sigma \in S_X$. Když napíšeme, že

$$\sigma = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 \\ 3 & 2 & 4 & 1 \end{pmatrix},$$

myslíme tím, že σ je zobrazení, které posílá 1 na 3, 2 na 2, 3 na 4 a 4 na 1. Můžeme navíc předpokládat, že vrchní řádek je vždycky v nějakém předem dohodnutém pořadí a permutaci σ zapsat prostě jako

$$\sigma = (3 \ 2 \ 4 \ 1).$$

V obvyklém kreslení zobrazení bychom σ znázornili, kterak vidíte na [obrázku níže](#).

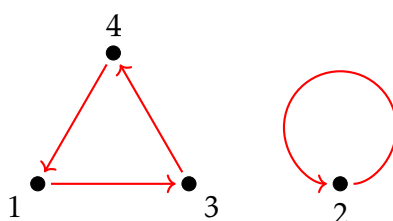

Obrázek 17: Permutace σ zakreslená šipkami.

Ačkoli je způsob zápisu do řádku intuitivní a podporuje představu permutace jako „proházení“ prvků na množině, mnohem více se používá

tzv. zápis v cyklech. Důvody jsou primárně formální; z cyklického zápisu se velmi snadno totiž pozná jak „řád“ permutace, tak její rozložení na „transpozice“. Oba pojmy definujeme a vysvětlíme později.

Jelikož permutace jsou bijekce z množiny do téže množiny, můžeme vždy začít v nějakém libovolném prvku a pokračovat po šipkách, dokud se nedostaneme opět na ten samý prvek. Tento přístup formalizuje právě zápis do cyklů. Například zápis permutace $\sigma = (3\ 2\ 4\ 1)$ do cyklů by vypadal takto:

Obrázek 18: Zápis permutace σ do cyklů.

Jak si asi dovedete představit, tento zápis znamená, že permutace σ pošle 1 na 3, pak 3 na 4 a nakonec 4 na 1. Tedy, po třech „iteracích“ permutace σ se dostaneme z prvku 1 opět do prvku 1. Smyčka nad 2 samozřejmě znamená, že 2 se zobrazuje opět na 2.

Zápis na [obrázku výše](#) je evidentně dosti neúsporný, a v textu tudíž těžko použitelný. Obvykle se taková permutace zapíše jako $\sigma = (134)(2)$. Tedy, jednotlivé cykly jsou odděleny závorkami a šipky v cyklech vedou zleva doprava, případně z posledního prvku zpět na první.

Konečně, smyčky (tj. zobrazení prvku na sebe sama) se z cyklického zápisu běžně vynechávají. Svoji oblíbenou permutaci $\sigma = (134)(2)$ můžeme proto úplně nejúsporněji zapsat jako $\sigma = (134)$. Zápis permutací v cyklech budeme odteď využívat výhradně.

Výstraha. Zápis permutace pomocí cyklů **není jednoznačný**. Je to proto, že u daného cyklu nelze říct, kde „končí“ a kde „začíná“. Důležité je pouze vzájemné pořadí prvků. Permutace (134) , (341) a (413) jsou tudíž jedna a ta samá.

3.2.2 Skládání permutací

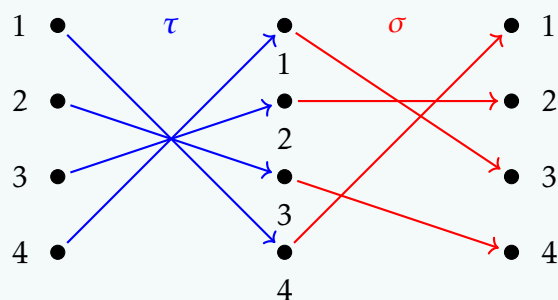
Jelikož permutace jsou speciálně zobrazení, dají se pochopitelně skládat. Navíc, protože doména i kodoména každé permutace na X je právě množina X , mohu je skládat v libovolném pořadí a libovolném množství.

Na výpočet složení dvou permutací $\sigma, \tau \in S_X$ není myslím žádný vyloženě snadný postup. Člověk se musí zkrátka v cyklickém zápisu dočíst, kam posílá první permutace daný prvek a kam zase druhá permutace posílá obraz tohoto prvku.

Příklad. Ať $X = \{1, 2, 3, 4\}$ a $\sigma, \tau \in S_X, \sigma = (134), \tau = (14)(23)$. Pak

$$\sigma\tau = (243),$$

protože τ pošle 1 na 4 a σ pošle 4 na 1, tedy $\sigma\tau$ pošle 1 na 1. Podobně pro ostatní prvky. V šipkách složení $\sigma\tau$ vypadá takto:

Obrázek 19: Složení permutací $\sigma\tau$ znázorněno v šipkách.

Všimněte si ale, že

$$\tau\sigma = (123).$$

Výstraha. Jak bylo vidno z předchozího příkladu, skládání permutací (jako obecně i relací) **není komutativní**. Dokonce platí, že pouze skládání permutace se sebou samou je komutativní, čili jsou-li $\sigma, \tau \in S_X$, pak

$$\sigma\tau = \tau\sigma \Rightarrow \tau = \sigma$$

za předpokladu, že $\#X \geq 3$.

Nyní si konečně povíme, co znamená „řád“ permutace a že každou permutaci lze rozložit na „transpozice“.

Když $\sigma = c_1 c_2 \cdots c_n$ je rozklad permutace $\sigma \in S_X$ na cykly c_1, c_2, \dots, c_n , pak *délkou cyklu* c_i myslíme počet prvků množiny X , které se v něm vyskytují. Tedy, např. délka cyklu (1324) je 4 a délka cyklu (457) je 3.

Definice 3.2.3 (Transpozice). Permutace $\sigma \in S_X$ se nazývá *transpozice*, když obsahuje právě jeden cyklus délky 2. Lidsky řečeno, transpozice jsou přesně ty permutace, které prohazují dva prvky.

Možná trochu překvapivý výsledek ohledně permutací je, že každou permutaci lze napsat jako složení transpozic. Navíc je algoritmus velmi přímočarý – stačí zkrátka každý cyklus délky k rozložit na $k - 1$ transpozic tak, že každý „vnitřní“ prvek cyklu zdvojíme. Zformulujeme si tvrzení a ukážeme si algoritmus na příkladě.

Tvrzení 3.2.2 (Rozklad na transpozice). Ať $\sigma \in S_X$ a $\#X \geq 2$ (jinak bychom neměli dva prvky k prohození). Pak existují transpozice τ_1, \dots, τ_n takové, že

$$\sigma = \tau_1 \tau_2 \cdots \tau_n.$$

Navíc, počet transpozic v rozkladu σ je určen jednoznačně.

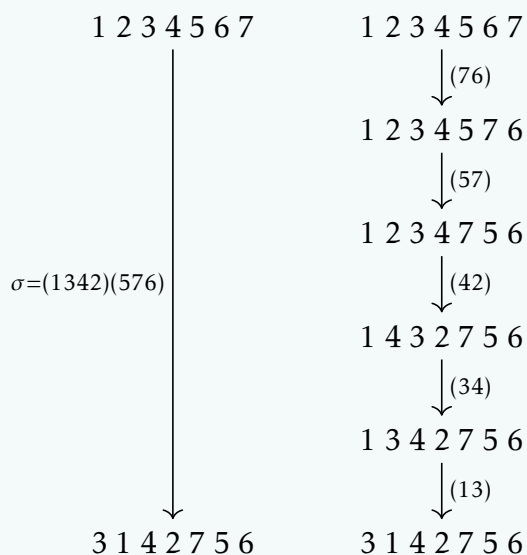
Důkaz. Formální. Vynechám. Ideu si ukážeme na příkladě. □

Příklad. Rozložíme permutaci $\sigma = (1342)(576)$ na transpozice. Každý cyklus vlastně rozdělíme na cykly délky dva (což jsou vlastně transpozice) zdvojením každého vnitřního prvku. Tedy, cyklus (576) se rozdělí na transpozice (57) a (76) a cyklus (1342) se rozdělí na (13), (34) a (42). Pak dostaneme (**pozor na pořadí!**)

$$\sigma = (13) \circ (34) \circ (42) \circ (57) \circ (76),$$

což je rozklad σ na transpozice. Na [obrázku](#) vidíte znázornění aplikace permutace σ na množinu $\{1, \dots, 7\}$ a postupnou aplikaci přísluš-

ných transpozic.

Obrázek 20: Znázornění rozkladu permutace σ na transpozice.

Definice 3.2.4 (Sudá/lichá permutace). Permutaci $\sigma \in S_X$ nazveme *sudou*, když její rozklad na transpozice obsahuje sudý počet transpozic. Jinak ji nazveme *lichou*.

Poslední zajímavý výsledek o permutacích, který zmíníme, říká, že když jednu permutaci složím samu se sebou dostatečněkrát, dostanu identické zobrazení na X . Počtu složení se formálně říká „řád“ permutace.

Definice 3.2.5 (Řád permutace). Mějme $\sigma \in S_X$. Přirozené nenulové číslo $k \in \mathbb{N}$ nazveme *řádem* permutace σ , když

$$\sigma^k = \mathbb{1}_X,$$

kde výrazem σ^k myslíme složení σ se sebou samou k -krát, tj.

$$\sigma^k := \underbrace{\sigma \circ \sigma \circ \cdots \circ \sigma}_{k\text{-krát}}.$$

Řád permutace σ značíme $\text{ord } \sigma$ (z angl. **order**).

Na konec podsekcce si rozmyslíme, že každá permutace má konečný řád a jak ho počítat. Uvažme třeba permutaci $\sigma = (143)$. Tahle permutace posílá 1 na 4, 4 na 3 a 3 zpět na 1. To ovšem znamená, že když ji „zopakují“ třikrát za sebou, dostanu se rovnou z 1 na 1. Vskutku, můžete si ověřit, že

$$\sigma^3 = (143) \circ (143) \circ (143) = 1_{\{1,2,3,4\}}.$$

Tento pohled napovídá, že když cyklus délky k zopakují k -krát, zobrazím všechny prvky v tomto cyklu na ony samé.

Co když mám ale permutaci složenou z cyklů různých délek, jako třeba $(143)(25)$? No, cyklus (143) musím zopakovat třikrát a cyklus (25) dvakrát. Když ale tuto permutaci třikrát zopakují, nedostanu identické zobrazení, protože cyklus (25) zopakovaný třikrát je zase (25) . Když se zamyslíme, zjistíme, že abych dostal z permutace identické zobrazení, musím ji opakovat právě tolikrát, kolik je nejmenší společný násobek délek jejích cyklů, aby se každý cyklus zopakoval nějakým násobkem své délky. Zformulujeme si tento fakt jako tvrzení, ale dokazovat ho nebudeme, protože důkaz je otravně formální a ideu jsme si právě řekli.

Tvrzení 3.2.3 (O řádu permutace). Ať $\sigma \in S_X$ a

$$\sigma = c_1 c_2 \cdots c_n$$

je zápis σ v cyklech c_1, \dots, c_n . Označme d_i délku cyklu c_i pro každé $i \leq n$. Pak

$$\text{ord } \sigma = \text{lcm}(d_1, \dots, d_n),$$

kde lcm (z angl. **l**east **c**ommon **m**ultiple) značí nejmenší společný násobek.

Myslím, že tohle tvrzení je pěkným příkladem přirozeného avšak poměrně silného tvrzení. Kdybyste nevěděli nic o permutacích a řekl bych vám, že máte dokázat fakt, že když bijekci na konečné množině složím samu se sebou hodněkrát, dostanu identické zobrazení, asi byste se zapotili.

3.2.3 Problém sta vězňů

Za sedmero horami a sedmero řekami, byla nebyla kdysi jedna věznice, ve které bylo žilo a živořilo sto vězňů. Její dozorce, chor a zchřádl, matematik

řemeslem a krutovládce povahou, jednoho jitra rozhodl, že vězně propustí – buď do světa, nebo až do toho příštího.

Vyklidiv vězeňskou jídelnu, postavil zde sto dřevěných stolic nesoucích sto papírových obálek. Mezi obálky rozloučil sto kamení, v každém toporně vyryto různé číslo od jedné do sta.

Rozkázav vězně seřadit před jídelnu, přiřadil každému rovněž různé číslo od jedné do sta, v pořadí, kterak stáli. Vězni měli po řadě postoupit do jídelny a otevřít padesát obálek. Našli-liž mezi nimi kámen zračící jejich číslo, vrátili jej zpět a směli opustit jídelnu opačným východem.

Podmínka propuštění děla, že každý vězeň musí v jedné z padesáti obálek, které otevřel, uzříti své číslo. Pokud byť i jeden vězeň své číslo neobjevil, celé těleso vězňů bylo by kvapně popraveno.

Asi není těžké si rozmyslet, že tohle je úloha na permutace. Pořadí, v jakém jsou umístěny stolice, můžeme vnímat jako množinu přirozených čísel $\{1, \dots, 100\}$ a rozmístění kamenů do obálek jako jednu její náhodně zvolenou permutaci. Tedy to, že v obálce číslo 6 je kámen s číslem 23, znamená, že tato permutace posílá prvek 6 na prvek 23.

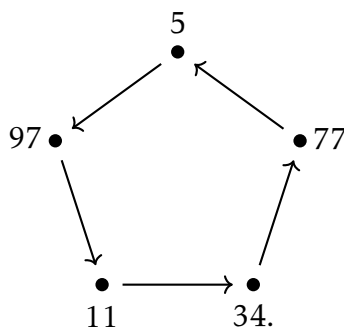
Pokud by vězni vybírali obálky k otevření náhodně, měl by každý z nich na nalezení kamene se svým číslem šanci přesně $1/2$. Protože tahle situace se má opakovat stokrát po sobě, šance, že všichni najdou tímto způsobem své číslo, je $(1/2)^{100}$, tedy 1 ku 1 267 650 600 228 229 401 496 703 205 376 – čili pořád větší, než že si MŠMT všimne, že existují počítače – ale přesto malá.

My tvrdíme, že ve skutečnosti existuje strategie, která umožní vězňům uniknout poslednímu dechu s šancí větší než 30 %. Navíc je velmi přímočará. Stačí, aby každý vězeň otevíral obálky v pořadí, které určují kameny v nich obsažené. Konkrétně, každý vězeň otevře jako první obálku na stoličce se stejným pořadím, jako je to jeho. Dál půjde otevřít obálku na stoličce s pořadím, které odpovídá číslu na kameni v obálce, kterou právě otevřel. Takhle pokračuje, dokud nenajde své číslo, nebo dokud neprojde padesát různých obálek.

Ilustrujme si postup na příkladě. Do jídelny vstoupí vězeň s číslem 11. Otevře obálku číslo 11 a najde v ní kámen s číslem 34. Dále otevře obálku s číslem 34, v níž je číslo 77. Ještě jednou, v obálce číslo 77 najde číslo 5. V obálce číslo 5 najde kámen s číslem 97. A nakonec – Ejhle! – v obálce

číslo 97 najde kámen se svým číslem – 11.

Označme permutaci určenou čísly na kamenech v obálkách třeba κ (podle slova kámen). Situace v předchozím odstavci znamená, že v κ existuje cyklus

Nyní už si můžeme rozmyslet, za jaké podmínky objeví všichni vězni obálku s kamenem svého čísla. V moment, kdy vězeň otevře první obálku, dostane se tím do jednoho konkrétního cyklu permutace κ . Podle dané strategie bude tento cyklus sledovat až do konce (když „začátkem“ cyklu myslíme číslo vězně). Pokud je délka daného cyklu třeba d , pak v moment, kdy otevře tento vězeň d -tou obálku, bude v ní kámen s jeho číslem. Samozřejmě, podmínka propuštění říkála, že každý vězeň smí otevřít maximálně 50 obálek. Protože každý vězeň má přiřazeno jiné, určité čísla všech vězňů dohromady vyčerpají všechny cykly permutace κ . To znamená, že všichni vězni najdou svoje číslo tímto postupem jedině v případě, **kdy permutace κ neobsahuje cyklus délky větší než 50**. Zformulujeme si to jako pozorování.

Pozorování. Problém sta vězňů má řešení (tedy všech sto vězňů bude propuštěno) právě tehdy, když permutace κ , určená čísly na kamenech v obálkách, neobsahuje cyklus délky větší než 50.

Abychom spočítali šanci vězňů na úspěch, zbývá nám umět spočítat počet všech takových permutací, tj. permutací s cykly délky maximálně 50.

Ať $X := \{1, \dots, 100\}$. Bude výhodnější řešit opačný problém, tedy hledat počet permutací s cyklem délky aspoň 51, protože (vzhledem k tomu, že množina X má 100 prvků), takový cyklus tam může být nejvýše jeden.

Ať $C_n(S_X)$ značí počet všech permutací na X s aspoň jedním cyklem délky n . Jak jsme právě řekli, pro $n \geq 51$ může mít libovolná permutace takový cyklus jenom jeden. Dále je zřejmé, že počet všech permutací s cyklem délky *aspoň* 51 spočtu tak, že sečtu počty permutací s cyklem délky n pro všechna n od 51 do 100. Když $C_{\geq 51}(S_X)$ značí počet permutací s cyklem délky *aspoň* 51, máme

$$C_{\geq 51}(S_X) = \sum_{n=51}^{100} C_n(S_X).$$

Spočítáme $C_n(S_X)$ pro $n \geq 51$. Abychom určili permutace s cyklem délky n , musíme zvolit n z těch 100 čísel, která se v cyklu objeví. Počet způsobů, jak zvolit n čísel ze 100 je $\binom{100}{n}$ (vizte [sekci o kombinačních číslech](#)). Čísla v tomto cyklu mohou být uspořádána $n!$ způsoby. **Ovšem, pozor!** Nezapomeňte, že uvnitř cyklu mohou čísla posouvat a cyklus tím nechat stejný. Protože mám v cyklu n čísel, dělá to dohromady n možných posunutí. Tedy mám

$$\frac{\binom{100}{n}n!}{n} = \binom{100}{n}(n-1)!$$

různých způsobů, jak zvolit cyklus délky n .

Konečně, zbývající čísla (tedy ta mimo ten cyklus) můžu přeuspořádat $(100-n)!$ způsoby. Celkem, počet všech permutací s cyklem délky n pro $n \geq 51$ je

$$C_n(S_X) = \binom{100}{n}(n-1)!(100-n)!.$$

Je na čase završit výpočet. Všechných možných permutací na 100 číslech je $100!$. Počet všech permutací s cyklem délky *aspoň* 51 je $C_{\geq 51}(S_X)$. Čili šance, že náhodně vybraná permutace na 100 číslech **obsahuje** cyklus délky větší než 50 je

$$\frac{C_{\geq 51}(S_X)}{100!} = \frac{\sum_{n=51}^{100} C_n(S_X)}{100!} = \frac{\sum_{n=51}^{100} \binom{100}{n}(n-1)!(100-n)!}{100!} \approx 0.688,$$

čili 68,8 %. To ovšem znamená, že šance, že náhodná permutace **neobsahuje** cyklus délky větší než 50 je přibližně $1 - 0.688 = 0.312$. Takže při využití této strategie mají vězni přibližně 31.2% šanci na přežití. O něco lepší než náhodné zkoušení.

Cvičení 3.2.1. Spočítejte složení $\sigma\tau$ a $\tau\sigma$, když

- (1) $\sigma = (143)(26), \tau = (146)(253),$
- (2) $\sigma = (14)(25)(36), \tau = (123456),$
- (3) $\sigma = (145)(263), \tau = (154)(236).$

Cvičení 3.2.2. Určete řád permutace σ , kde

- (1) $\sigma = (1345),$
- (2) $\sigma = (1346)(28)(579).$

Cvičení 3.2.3 (těžké). Určete číslo $C_n(S_X)$, kde $\#X = 100$ a $n \leq 50$, tedy počet všech permutací na 100 číslech s aspoň jedním cyklem délky menší nebo rovné 50.

Samozřejmě jich je $100! - C_{\geq 51}(S_X)$, ale cílem úlohy je spočítat je nějak chytře, aby člověk dostal hezčí vzoreček.

Cvičení 3.2.4. Ať $\sigma \in S_n$, tedy σ je permutace množiny $\{1, \dots, n\}$. Řekneme, že σ *invertuje* dvojici (i, j) , kde $i, j \in \{1, \dots, n\}$, když $i < j$, ale $\sigma(i) > \sigma(j)$.

Definujme

$$I(\sigma) := \{(i, j) \in \{1, \dots, n\}^2 \mid \sigma \text{ invertuje } (i, j)\},$$

čili $I(\sigma)$ je množina všech dvojic (i, j) , které σ invertuje. Uvědomme si, že $I(\sigma)$ je podmnožinou $\{1, \dots, n\}^2$, čili relací na $\{1, \dots, n\}$.

- (1) Dokažte, že $I(\sigma)$ je transitivní relace na $\{1, \dots, n\}$ pro každou permutaci $\sigma \in S_n$.
- (2) * Navrhněte algoritmus, který pro danou permutaci $\sigma \in S_n$ spočte $\#I(\sigma)$.
- (3) Spočítejte počet invertovaných dvojic, čili $\#I(\sigma)$, permutací $\sigma = (134)(579)(26)$.

3.3 Kombinační čísla

V této sekci se budeme zabývat asi poměrně přirozenou otázkou – kolik má množina X podmnožin velikosti k , kde k může být libovolné číslo od 0 do $\#X$. Pro $k = 0$ i $k = \#X$ je odpověď jednoduchá: přesně jednu. Pro $k = 1$ člověku hádám taky dojde, že jednoprvková podmnožina je vlastně totéž, co její jediný prvek, takže takových máme $\#X$. Od $k = 2$ nám ale začíná, borcovia, prituhovat. Nejspíš bychom pořád zvládli počet dvouprvkových množin nějak zpatlat, ale co třeba $k = \#X/2$ (když je $\#X$ sudé) a podobné takřka nekřesťanské výmysly? To už chce nějaké udělátko.

Nejdřív si to ale, jakožto slušní a spořádaní matematikové, definujeme.

Definice 3.3.1 (Počet k -prvkových podmnožin). Ať X je množina a $0 \leq k \leq \#X$ je přirozené číslo. Definujeme množinu

$$\binom{X}{k} := \{A \subseteq X \mid \#A = k\}$$

všech k -prvkových podmnožin množiny X . Výraz $\binom{X}{k}$ čteme „ X nad k “.

Chvilku se budeme bavit přemítáním o způsobu, jak spočítat $\#\binom{X}{k}$ pro libovolné k mezi 0 a $\#X$.

Použijeme kombinatorickou metodu důkazu zvanou *počítání dvěma způsoby*. Jde o užitečný (a podle mého velmi elegantní) přístup ve chvíli, kdy neumím spočítat rovnou konkrétní množství, ale umím spočítat něco velmi podobného. Technika počítání dvěma způsoby spočívá v tom, že tu kvantitu, kterou spočítat *umím*, vyjádřím na jedné straně pomocí kvantity, kterou spočítat *neumím*, a na druhé straně pomocí vzorečku, který znám. To mi dá rovnici, ze které pak vyjádřím to číslo, které chci určit.

Takto abstraktně vám asi *počítání dvěma způsoby* nic neřeklo, takže je raději pojďme aplikovat na zpytovaný problém. Počet k -prvkových podmnožin X spočítat neumím; což takhle začít tím, že si nějakou náhodnou podmnožinu $\{x_1, \dots, x_k\} \subseteq X$ zvolím. Jeden z důvodů, proč neumím počet takovýchle podmnožin spočítat, je, že mi chybí nějaké *uspořádání*.

Zatím všechny věci, které jsme počítali, byly v jistém smyslu *uspořádané*.

Počet všech zobrazení $A \rightarrow B$ jsme počítali tak, že jsme prvky A **jeden po druhém** zobrazovali na prvky B . Vlastně nevědomky jsme si tak nějakým náhodným způsobem *uspořádali* množinu A , aby se nám dobře počítalo. Permutace jsou taky přímo definované tak, že mění *uspořádání* prvků na množině.

Vybrat si nějaké uspořádání na X a všechny její podmnožiny pak považovat za uspořádané podle stejného uspořádání je chytrý nápad, který přinese ovoce. Na konci výpočtu je však potřeba zanedbat všechny možné způsoby, kterými jsme k -prvkové množiny mohli uspořádat. Uvidíte, že nám nakonec opravdu vyjde, že počet všech k -prvkových podmnožin X je vlastně počet všech k -prvkových podmnožin X s nějakým konkrétním uspořádáním dělen počtem způsobů, kolika jsme takové uspořádání mohli zvolit.

Pojďme tedy místo množiny $\{x_1, \dots, x_k\}$ uvažovat její „uspořádanou verzi“, tím míním k -tici (x_1, \dots, x_k) . Rozdíl je samozřejmě v tom, že (třeba pro $k = 3$) je množina $\{x_1, x_2, x_3\}$ ta samá, co $\{x_2, x_1, x_3\}$, ale trojice (x_1, x_2, x_3) je různá od trojice (x_2, x_1, x_3) . Záleží na pořadí, v jakém prvky za sebe umisťuji, na *uspořádání*.

Na první straně rovnice vzniklé *počítáním dvěma způsoby* si určíme, kolik různých takových k -tic mi z jedné množiny může vzniknout. No přeci tolik, kolika způsoby mohu mezi sebou proházet (nebo třeba cizeji „permutovat“ \leftarrow hint btw) její prvky. Každá permutace na $\{x_1, \dots, x_k\}$ mi určuje přesně jedno možné uspořádání. Těch je, podle [tvrzení 3.2.1](#), $k!$. Z definice máme $\binom{X}{k}$ různých k -prvkových podmnožin X a každá určuje $k!$ uspořádaných k -tic. Celkem těchto tedy máme $k! \cdot \binom{X}{k}$. To činí jednu stranu naší rovnice.

Na druhé straně, vybrat k prvků z X a nějak je uspořádat je přeci to samé, jako jim nějak přiřadit čísla od 1 do k . Takovéhle přiřazení mi určí přesně, v jakém pořadí prvky x_1, \dots, x_k jsou. Tedy, ten prvek, který dostane 1, jde první, ten s 2 jde druhý atd.

Uvědomme si, že výběr přesně k prvků z množiny X a jejich následné uspořádání (tedy přiřazení čísel od 1 do k) je vlastně prosté zobrazení $f : \{1, \dots, k\} \rightarrow X$. Každému takovému zobrazení odpovídá uspořádaná k -tice $(f(1), \dots, f(k))$ prvků z X a naopak každou k -tici (x_1, \dots, x_k) lze považovat za prosté zobrazení $g : \{1, \dots, k\} \rightarrow X$ takové, že $g(i) = x_i$ pro všechna $i \leq k$. Čili, pro každou podmnožinu $\{x_1, \dots, x_k\} \subseteq X$ mám tolik uspořáda-

ných k -tic (x_1, \dots, x_k) jako mám prostých zobrazení $\{1, \dots, k\} \rightarrow X$. Podle [tvrzení 3.1.2](#) je tento počet roven $\prod_{i=0}^{k-1} \#X - i$.

Na závěr již stačí obě množství vzniklá dvěma různými způsoby počítání uspořádaných k -prvkových podmnožin X porovnat. Dostaneme

$$\prod_{i=0}^{k-1} \#X - i = k! \cdot \# \binom{X}{k},$$

odkud okamžitě plyne

$$\# \binom{X}{k} = \frac{\prod_{i=0}^{k-1} \#X - i}{k!}.$$

Diskuse tvořící obsah předchozích dvou stránek je velmi obšírným důkazem následujícího tvrzení.

Tvrzení 3.3.1 (Počet k -prvkových podmnožin). Ať X je konečná množina. Pak počet všech k -prvkových podmnožin X je roven

$$\frac{\prod_{i=0}^{k-1} \#X - i}{k!}.$$

K tomuto tvrzení se víže definice tzv. *kombinačního čísla*.

Definice 3.3.2 (Kombinační číslo). Ať $k, n \in \mathbb{N}$ a $k \leq n$. Pak definujeme

$$\binom{n}{k} := \frac{\prod_{i=0}^{k-1} n - i}{k!}.$$

Výraz $\binom{n}{k}$ čteme n nad k .

V závěsu [definice 3.3.2](#) můžeme [tvrzení 3.3.1](#) přepsat jako rovnost

$$\# \binom{X}{k} = \binom{\#X}{k}.$$

Ve škole se často učí interpretace kombinačního čísla $\binom{n}{k}$ jako „počet způsobů, jak volit k předmětů z n bez závislosti na pořadí“. Ta je plně v souladu s naší definicí, interpretujeme-li X jako množinu předmětů a jednu

její k -prvkovou podmnožinu jako výběr k předmětů, kde však pochopitelně (jedná se o **podmnožinu**) nezáleží na jejich uspořádání.

3.3.1 Problém rozkladu na sčítance

Oblíbený problém, který lze řešit počítáním způsobů, jak volit počet sourodých předmětů z většího množství, ale nikdo by to na první pohled nečekal, je *problém rozkladu na sčítance*.

Volme číslo $m \in \mathbb{N}$. Rozkladem čísla m na r sčítanců myslíme rovnost

$$m = x_1 + x_2 + \dots + x_r = \sum_{k=1}^r x_k,$$

kde $x_i \geq 0$ jsou nezáporná celá čísla. Zajímá nás, kolika způsoby lze dané číslo m rozložit na r (ne nutně různých) sčítanců. Na první pohled nejde vůbec o kombinace (tedy o výběr bez závislosti na pořadí), protože pořadí sčítanců je zde důležité: rozklad $7 = 0 + 2 + 5$ **je různý** od rozkladu $7 = 2 + 0 + 5$. Situace se navíc v tomto směru zdá zcela beznadějná, neboť když jsou dvě a více čísel v rozkladu stejná, pak jejich prohození samozřejmě neurčuje jiný rozklad. Například, v rozkladu $7 = 2 + 2 + 3$ mohu prohodit první 2 s druhou 2 a nedostat tak odlišný rozklad.

První průlomovou myšlenkou je náhled, že číslo m vlastně „rozhozují“ mezi r čísel. V tomto smyslu si lze představit přirozené číslo m jako m nerozlišitelných míčků, které rozdělují do r košíků. Třeba rozklad $7 = 0 + 2 + 5$ by vypadal takto.

$$\begin{array}{c} \bullet \\ \bullet \bullet \bullet \\ \bullet \bullet \bullet \end{array} = \boxed{} + \boxed{\bullet \bullet} + \boxed{\bullet \bullet \bullet}$$

Obrázek 21: Vizualizace rozkladu $7 = 0 + 2 + 5$ jako rozdělení míčků do košíků.

Samozřejmě, v takovémto rozkladu určuje pravá strana jednoznačně tu levou, takže není třeba 7 míčků na levé straně znázorňovat. Podobně, když se dohodneme, že počty míčků v koších vždy sčítáme, lze i symboly $+$ vynechat. Trochu složitější rozklad, třeba $9 = 1 + 0 + 3 + 5$ bychom nakreslili jak vidno na [obrázku 22](#).

Obrázek 22: Zjednodušený nákres rozdělení míčků do košíků.

Nakonec si uvědomíme, že přeci není ani třeba kreslit jednotlivé košíky. Stačí, když všechny míčky vysypeme na zem a jenom mezi ně dáme nějaká hradla, abychom věděli, které míčky patřily do stejného košíku. Názorná ukázka, pro stejný rozklad, tedy $9 = 1 + 0 + 3 + 5$.

Obrázek 23: Ještě jednodušší nákres rozkladu $9 = 1 + 0 + 3 + 5$.

Jeden možný způsob, jak si snadno představit spojitost mezi rozkladem a touto poslední verzí jeho vizualizace je ten, že stěny či hradla odpovídají symbolům $+$ a počet míčku mezi dvěma hradly odpovídá číslu mezi příslušnými symboly. Protože sčítanců je r , a tedy symbolů $+$ je $r - 1$, je hradel též $r - 1$.

Jsme připraveni řešení úlohy završit. Rozmysleli jsme si, že každé rozmístění $r - 1$ hradel mezi m za sebou v řadě ležících míčků mi definuje jeden konkrétní rozklad čísla m na r sčítanců. Stačí tedy umět určit počet takových rozmístění.

To ale není těžké. Míčky a hradla činí dohromady $m + r - 1$ objektů, z kterých přesně $r - 1$ jsou hradla. Řečeno jinak, když z $m + r - 1$ objektů vyberu těch $r - 1$, která se stanou hradly, a zbytek přetvořím v míčky, pak určím rozklad čísla m na r sčítanců. Počet všech možných výběrů $r - 1$ prvků z množiny o $m + r - 1$ prvcích je $\binom{m+r-1}{r-1}$, kteréžto číslo je tudíž i počet způsobů, jak rozložit číslo m na r sčítanců.

3.3.2 Pár vlastností kombinačních čísel

Tahle sekce si neklade za cíl objevit zatím neznámý kontinent ani čtenáře naučit životu v afrických pralesích. Baže naopak, jedná se o prostou přílohu k již známému. Kombinační čísla se objevují, kdykoli člověk počítá s podobjekty konečných objektů, tedy v podstatě pořád. Věnujeme chvilku času prozkoumání způsobů, jak s nimi zacházet.

Nejprve jeden výpočetně užitečný vzoreček.

Lemma 3.3.1. At $k, n \in \mathbb{N}$, $k \leq n$. Platí

$$\binom{n}{k} = \frac{n!}{k!(n-k)!}.$$

Důkaz. Z definice kombinačního čísla máme

$$\binom{n}{k} = \frac{\prod_{i=0}^{k-1} n-i}{k!},$$

stačí tedy ukázat, že

$$\prod_{i=0}^{k-1} n-i = \frac{n!}{(n-k)!}.$$

To je však zřejmé, neboť

$$\begin{aligned} n! &= n(n-1)\cdots(n-k+1)(n-k)(n-k-1)\cdots 1 \\ &= n(n-1)\cdots(n-k+1)(n-k)! = \left(\prod_{i=0}^{k-1} n-i\right)(n-k)!. \end{aligned}$$

Důkaz plyne z vydělení poslední rovnice číslem $(n-k)!$. \square

Dále si povíme o tzv. *Pascalově trojúhelníku*. Tím se obvykle míní následující struktura.

$$\begin{array}{ccccccc} & & & & 1 & & & \\ & & & & 1 & & 1 & \\ & & & 1 & & 2 & & 1 \\ & & 1 & & 3 & & 3 & & 1 \\ & 1 & & 4 & & 6 & & 4 & & 1 \\ 1 & & 5 & & 10 & & 10 & & 5 & & 1 \\ & & & & \vdots & & & & & & \end{array}$$

Obrázek 24: Pascalův trojúhelník.

Jde vlastně o posloupnost řad, kde na začátku a na konci každé řady je číslo 1 a prostřední čísla dostanu tak, že sečtu ta dvě čísla z předchozí řady těsně nad ním.

Formálně můžeme říci, že Pascalův trojúhelník je posloupnost uspořáda-

ných n -tic $(p_1^n, \dots, p_n^n) \in \mathbb{N}^n$ (n jsou **indexy** řádků, nikoli mocniny), taková, že $p_i^n = p_{i-1}^{n-1} + p_i^{n-1}$ pro každé $n \geq 1$ a každé $1 \leq i \leq n$. Pro začátek položíme $p_1^1 = 1$ a v každém řádku dodefinujeme $p_0^n = p_{n+1}^n = 0$.

Skutečně, když $p_1^1 = 1$, tedy první číslo prvního řádku je 1, pak $p_1^2 = p_0^1 + p_1^1 = 0 + 1 = 1$ a $p_2^2 = p_1^1 + p_2^1 = 1 + 0 = 1$, čili druhý řádek je dvojice $(1, 1)$. Zde vidíte důvod, proč jsme dodefinovali též 0-tý a $(n+1)$ -ní prvek n -tého řádku. Museli bychom totiž jinak psát speciální pravidlo pro určení prvního a posledního prvku každého řádku. Místo toho předstíráme, že je Pascalův trojúhelník ještě z obou stran obklopen nulami.

Pro pořádek si ještě v tomto formálním pohledu spočteme třetí řádek, tj. trojici (p_1^3, p_2^3, p_3^3) . Máme

$$\begin{aligned} p_1^3 &= p_0^2 + p_1^2 = 0 + 1 = 1, \\ p_2^3 &= p_1^2 + p_2^2 = 1 + 1 = 2, \\ p_3^3 &= p_2^2 + p_3^2 = 1 + 0 = 1. \end{aligned}$$

Vše je, jak má být.

Budeme chtít ukázat, že n -tý řádek Pascalova trojúhelníku tvoří přesně čísla $\binom{n-1}{0}, \binom{n-1}{1}, \dots, \binom{n-1}{n-1}$. Pro první řádky je to jistě pravda, neboť $\binom{0}{0} = 1$ (neboť $0!$ se tradičně definuje jako 1) a dále $\binom{1}{0} = \binom{1}{1} = 1$.

Rozepíšeme si, co naše tvrzení vlastně znamená z pohledu kombinačních čísel. Prvky p_i^{n+1} v $(n+1)$ -ním řádku Pascalova trojúhelníku jsou definovány pomocí prvků v předchozím řádku vzorcem $p_{i+1}^{n+1} = p_i^n + p_{i+1}^n$. A my tvrdíme, že $p_i^n = \binom{n-1}{i-1}$. (Ověřte si, že to je **opravdu** to, co říkáme!) Přepíšeme-li tuto rovnost v kombinačních číslech, potřebujeme dokázat, že

$$\binom{n}{i} = \binom{n-1}{i-1} + \binom{n-1}{i} \quad (*)$$

pro každé $n \geq 1$ každé $1 \leq i \leq n$.

I když by to jistě nějak šlo upočítat, my zvolíme elegantnější způsob, který zůstává věrný tomu, co kombinační číslo vlastně **vyjadřuje**. Nezapomeňte, že $\binom{n}{i}$ je počet i -prvkových podmnožin n -prvkové množiny. Je jisté, že množina $(i-1)$ -prvkových podmnožin je disjunktní (má prázdný průnik)

s množinou i -prvkových podmnožin. To ovšem znamená, že

$$\begin{aligned} \# \left(\left(\binom{\{1, \dots, n-1\}}{i-1} \right) \cup \left(\binom{\{1, \dots, n-1\}}{i} \right) \right) &= \# \binom{\{1, \dots, n-1\}}{i-1} + \# \binom{\{1, \dots, n-1\}}{i} \\ &= \binom{n-1}{i-1} + \binom{n-1}{i}. \end{aligned}$$

Řečeno selsky, když vezmu množinu obsahující všechny i -prvkové i $(i-1)$ -prvkové podmnožiny, pak její velikost je počet všech i -prvkových podmnožin plus počet všech $(i-1)$ -prvkových podmnožin. No shit.

Čili, abychom dokázali rovnost (*), najdeme bijekci mezi množinou všech i -prvkových a $(i-1)$ -prvkových podmnožin $(n-1)$ -prvkové množiny a množinou všech i -prvkových podmnožin n -prvkové množiny.

Tvrzení 3.3.2 (Pascalova rovnost). Ať $1 \leq i, n \in \mathbb{N}$ a $i \leq n$. Pak platí

$$\binom{n}{i} = \binom{n-1}{i-1} + \binom{n-1}{i}.$$

Důkaz. Definujeme bijekci

$$f : \left(\binom{\{1, \dots, n-1\}}{i-1} \right) \cup \left(\binom{\{1, \dots, n-1\}}{i} \right) \rightarrow \binom{\{1, \dots, n\}}{i}.$$

Ať nejprve $A \in \binom{\{1, \dots, n-1\}}{i}$, čili A je i -prvková podmnožina $\{1, \dots, n-1\}$. Pak je A též i -prvková podmnožina $\{1, \dots, n\}$, neboli $A \in \binom{\{1, \dots, n\}}{i}$ a stačí definovat $f(A) := A$. Stručně řečeno, f je identické zobrazení na i -prvkových podmnožinách.

Tedž ať $B \in \binom{\{1, \dots, n-1\}}{i-1}$. Pak $B \cup \{n\}$ je i -prvková podmnožina $\{1, \dots, n\}$ a tedy můžeme definovat $f(B) := B \cup \{n\}$.

Je zřejmé, že f je bijekce. Když $A \subseteq \{1, \dots, n\}$ neobsahuje n , pak je jejím vzorem při f ta samá množina, tj. A . Když $A \subseteq \{1, \dots, n\}$ obsahuje n , pak je jejím vzorem množina $A \setminus \{n\} \subseteq \{1, \dots, n-1\}$.

Tím je důkaz dokončen. □

Předchozí tvrzení ukazuje, že pro n -tý řádek Pascalova trojúhelníka oprav-

du platí rovnost

$$(p_1^n, \dots, p_n^n) = \left(\binom{n-1}{0}, \binom{n-1}{1}, \dots, \binom{n-1}{n-1} \right).$$

Na závěr celé sekce o kombinačních číslech si ukážeme ještě poslední snadno dokazatelnou rovnost, která je však výpočetně též užitečná.

Lemma 3.3.2. Ať $k, n \in \mathbb{N}$ a $k \leq n$. Pak

$$\binom{n}{k} = \binom{n}{n-k}.$$

Důkaz. Nalezneme bijekci

$$\binom{\{1, \dots, n\}}{k} \rightarrow \binom{\{1, \dots, n\}}{n-k}.$$

Uvědomme si, že když $A \subseteq \{1, \dots, n\}$ a $\#A = k$, pak $\#(\{1, \dots, n\} \setminus A) = n - k$. Kýžená bijekce je tudíž zobrazení $A \mapsto \{1, \dots, n\} \setminus A$. \square

Ještě několik úloh pro bystré hlavy.

Cvičení 3.3.1. Dokažte, že

$$\sum_{i=0}^n \binom{n}{i}^2 = \binom{2n}{n}.$$

Hint: použijte lemma 3.3.2.

Cvičení 3.3.2. Dokažte vzorec

$$\sum_{k=r}^n \binom{k}{r} = \binom{n+1}{r+1}$$

pro pevné $r \in \mathbb{N}$ indukci podle $n \in \mathbb{N}$.

Cvičení 3.3.3 (těžké). Kolik existuje podmnožin $\{1, \dots, n\}$, které neobsahují žádná dvě po sobě jdoucí čísla. Formálně, určete velikost množiny

$$\{A \subseteq \{1, \dots, n\} \mid \{i, j\} \not\subseteq A, \text{ kdykoli } |i - j| = 1\}.$$

Cvičení 3.3.4 (trocha teorie čísel). Ať p je prvočíslo a k, n přirozená čísla.

- (a) Dokažte, že pro $k < p$ je $\binom{p}{k}$ dělitelné p .
- (b) Dokažte, že $\binom{n}{p}$ je dělitelné p právě tehdy, když $\lfloor n/p \rfloor$ je dělitelné p , kde $\lfloor \cdot \rfloor$ značí *dolní celou část*.

Cvičení 3.3.5. Budeme vybírat k -tice předmětů z n druhů předmětů. Budeme uvažovat různé typy výběru podle toho, jestli vybíráme k -tice uspořádané, nebo neuspořádané (tj. podmnožiny) a též podle toho, zda každého druhu je vždy jen jeden předmět, či nikoli. Doplňte následující tabulku:

	Jen 1 předmět každého druhu	Libovolně mnoho předmětů každého druhu
Uspořádané k -tice		
Neuspořádané k -tice		

Tabulka 1: Výběr k -tic předmětů z n druhů předmětů.

Cvičení 3.3.6 (těžké). Kolika způsoby můžeme postavit 7 čarodějnic a 5 vodníků do řady tak, aby 2 vodníci nikdy nestáli vedle sebe?

3.4 Princip inkluze a exkluze

Další základní úlohou, která se objevuje napříč diskrétní matematikou, je problém velikosti sjednocení množin.

Velikost průniku se dá spočítat snadno. Člověk se zkrátka podívá, které prvky leží v každé množině, a spočítá je. Vlastně stačí vzít tu nejmenší množinu a započítat jen ty prvky, které leží i ve všech ostatních.

Se sjednocením je to však těžší, neboť některé prvky mohou ležet v jedné množině, ve všech množinách nebo v jakémkoli počtu množin mezi těmito extrémy. Měl-li by člověk počítat velikost sjednocení manuálně, musel by množiny procházet jednu po druhé a navíc si u každého prvku pamatovat, zda ho už započtl, či ještě ne. Tento způsob je sice algoritmicky přímočarý, ale neefektivní i z hlediska výpočetního. Navíc často není ani použitelný, protože se může stát, že znám jen velikosti jednotlivých množin, ale ne přesný výčet jejich prvků. Lepší způsob, který si teď ukážeme a vysvětlíme, počítá, možná i trochu překvapivě, velikost sjednocení vlastně jako součet přes všechny možné průniky.

Nejprve jakýsi „motivační“ příklad. Jeho praktické využití je za účelem zachování jednoduchosti pravdaže poněkud omezené.

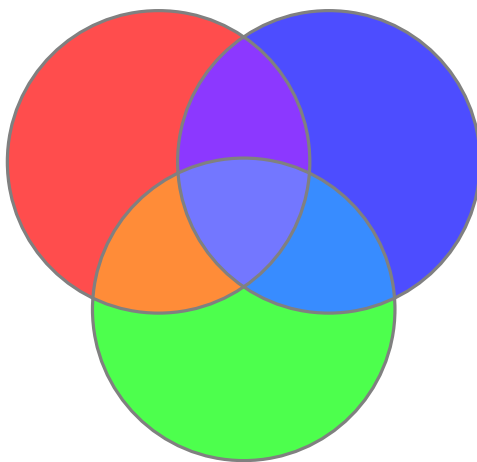
Příklad. Na Gymnáziu Growth Severní Obec je možné se učit třem cizím jazykům – němčině, španělštině a francouzštině. Německy se učí 30 studentů, španělsky 25 studentů a 2 velmi nešťastné osoby se učí francouzsky. Přitom, mezi němčináři jsou 4 španělštináři a jeden bageťák. Exkluzivně románským jazykům neholduje nikdo. Jeden no-lifer se ale dokonce učí všem třem jazykům naráz.

Kolik celkem studentů se učí aspoň jednomu cizímu jazyku?

Můžete si zkusit úlohu vyřešit manuálně. Chvilí vám to zabere a na konci navíc zjistíte, že jste vynalezli tzv. *princip inkluze a exkluze*, což je honosný název pro vzoreček, který říká, že velikost sjednocení množin dostanu tak, že sečtu velikosti všech průniků lichého počtu množin a odečtu velikosti průniků sudého počtu množin.

Protože vám předchozí věta vůbec nic neřekla, ukážeme si nejprve na třech množinách (a pomocí obrázků), jak *princip inkluze a exkluze* funguje.

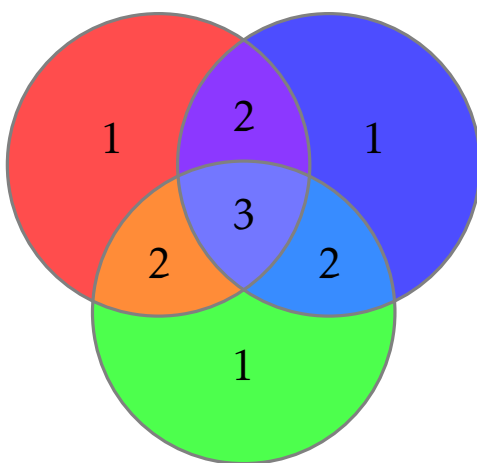
Uvažujme tři množiny A , B a C s neprázdným průnikem, tedy $A \cap B \cap C \neq \emptyset$. Nakreslenou vidíte tuto situaci na [obrázku 25](#).

Obrázek 25: Množiny A , B , C s neprázdným průnikem.

Budeme nyní počítat velikost sjednocení $A \cup B \cup C$.

Za předpokladu, že by množiny byly disjunktní, stačilo by zkrátka sečíst velikosti jednotlivých množin. V této situaci však započteme některé prvky vícekrát. Stane se to proto, že když sečtu třeba $\#A + \#B$, tak prvky, které leží i v A i v B (tedy ty v průniku $A \cap B$) započtu dvakrát. Na [obrázku níže](#) vidíte, kolikrát započteme který „díl“ svého Vennova diagramu.

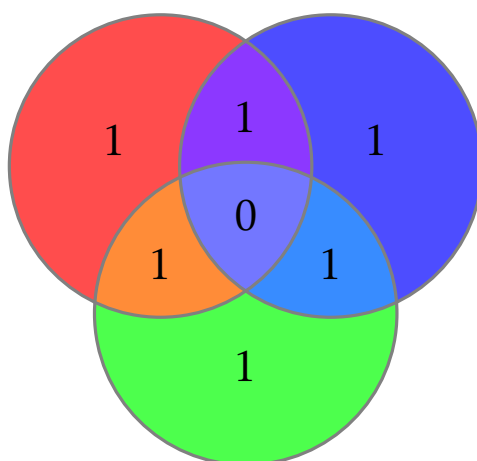

Obrázek 26: Znázornění součtu $\#A + \#B + \#C$.

Jak můžete vyčíst z [obrázku](#), některé průniky jsme započítali mockrát. Černá čísla značí, kolikrát jsme každý kousek sjednocení započtli, když

jsme sečetli $\#A + \#B + \#C$. Například jsme tedy započítali každý prvek ležící v průniku $A \cap C$ dvakrát a každý prvek v průniku $A \cap B \cap C$ dokonce třikrát.

Abychom situaci napravili, a započítali průnik každého páru množin jen jednou, odečteme od součtu $\#A + \#B + \#C$ velikosti všech průniků dvou množin. Odpovídající diagram vidíte níže.

Obrázek 27: Znázornění výrazu $\#A + \#B + \#C - \#A \cap B - \#A \cap C - \#B \cap C$.

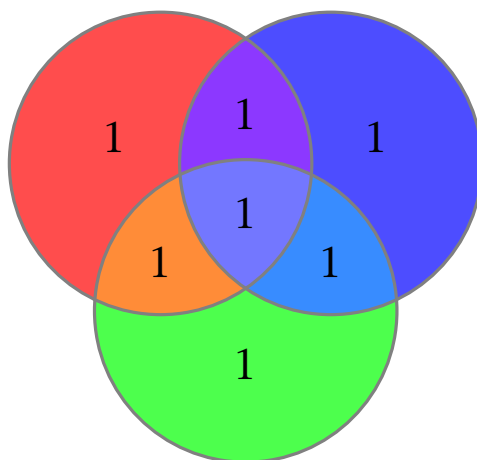
Ovšem, nyní jsme zase odečetli třikrát průnik $A \cap B \cap C$, protože každý prvek v $A \cap B \cap C$ leží zároveň v $A \cap B$, v $A \cap C$ i v $B \cap C$, a ty jsme všechny odečetli. Tedy nám z průniku $A \cap B \cap C$ žádné prvky nezůstaly. Situaci napravíme tím, že jeho velikost přičteme zpátky. Celkově dostaneme pro velikost sjednocení $\#A \cup B \cup C$ vzorec

$$\#A \cup B \cup C = \#A + \#B + \#C - \#A \cap B - \#A \cap C - \#B \cap C + \#A \cap B \cap C.$$

Finální znázornění vidíte na [obrázku 28](#).

Formální znění principu inkluze a exkluze dí, že tento postup funguje zcela obecně, tedy že pokud průniky sudého počtu množin odečítám a lichého počtu přičítám, dostanu tím velikost sjednocení.

Ještě předtím, než ho uvedeme a dokážeme, si ale určíme počet studentů z [úvodního příkladu](#). Množiny němčinářů, španělštinářů a francouzštinářů označíme po řadě N , \check{S} a \check{Z} (jako žabožrout). Ze zadání víme, že $\#N = 30$, $\#\check{S} = 25$ a $\#\check{Z} = 2$. Dále víme, že $\#N \cap \check{S} = 4$, protože mezi němčináři jsou čtyři španělštináři; podobně $\#N \cap \check{Z} = 1$ a $\#\check{S} \cap \check{Z} = 0$. Konečně,

Obrázek 28: Velikost sjednocení $\#A \cup B \cup C$ podle principu inkluze a exkluze.

$\#N \cap \check{S} \cap \check{Z} = 1$. Podle principu inkluze a exkluze máme

$$\begin{aligned} \#N \cup \check{S} \cup \check{Z} &= \#N + \#\check{S} + \#\check{Z} - \#N \cap \check{S} - \#N \cap \check{Z} - \#\check{S} \cap \check{Z} + \#N \cap \check{S} \cap \check{Z} \\ &= 30 + 25 + 2 - 4 - 1 - 0 + 1 = 53. \end{aligned}$$

Celkem se tedy na Gymnáziu Growth Severní Obec učí 53 studentů cizím jazykům.

Posledním krokem, který zbývá, je umět princip inkluze a exkluze nějak rozumně zapsat. Tohle je asi první situace, na kterou jsme narazili, kdy bez rozumného zápisu daného tvrzení bychom se ze symbolů doslova zbláznili (hlavně v jeho důkazu). Natvrdo napsaný říká princip inkluze a exkluze, že

$$\begin{aligned} \#\bigcup_{i=1}^n A_i &= \#A_1 + \#A_2 + \cdots + \#A_n \\ &\quad - \#A_1 \cap A_2 - \#A_1 \cap A_3 - \cdots - \#A_1 \cap A_n - \#A_2 \cap A_3 - \cdots - \#A_{n-1} \cap A_n \\ &\quad + \#A_1 \cap A_2 \cap A_3 + \cdots + \#A_{n-2} \cap A_{n-1} \cap A_n + \cdots + (-1)^{n-1} \bigcap_{i=1}^n A_i. \end{aligned}$$

Jak sami vidíte, z tohoto zápisu je sotva (pokud vůbec) poznat, čemu se vlastně velikost sjednocení $\bigcup_{i=1}^n A_i$ rovná. Musíme tento zápis zjednodušit. Nejprve, pro každou $I \subseteq \{1, \dots, n\}$ znamená zápis

$$\bigcap_{i \in I} A_i$$

průnik přesně těch množin A_i , jejichž indexy leží v množině I . Je-li tedy např. $I = \{1, 4, 5\}$, pak

$$\bigcap_{i \in I} A_i = A_1 \cap A_4 \cap A_5.$$

Pro extrémní případ $I = \emptyset$ dodefinujeme $\bigcap_{i \in I} A_i := \emptyset$, tedy prázdný průnik je prázdná množina.

Dále si rozmyslíme jednoduchý způsob, jak zapsat znaménko u každého z průniků. Víme, že průnik sudého počtu množin má záporné znaménko a průnik lichého počtu má kladné. Ještě jinak, když $\#I$ je sudé číslo, pak $\bigcap_{i \in I} A_i$ musí dostat záporné znaménko, a když $\#I$ je liché číslo, tak kladné. V matematice se pro tyto účely obvykle používá $(-1)^k$ pro přirozené číslo $k \in \mathbb{N}$, protože $(-1)^k = 1$, když k je sudé, a $(-1)^k = -1$, když k je liché. To ale znamená, že výraz $\# \bigcap_{i \in I} A_i$ musí být vynásobený číslem $(-1)^{\#I-1}$.

Už jsme skoro hotovi. Pro vyjádření $\# \bigcup_{i=1}^n A_i$ pomocí průniků musíme sečíst velikosti všech průniků k různých množin pro k od 1 až do n se správným znaménkem. Čili, musíme sčítat všechny výrazy $(-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} A_i$ pro všechny podmnožiny $I \subseteq \{1, \dots, n\}$.

Předchozí diskuse nám umožňuje zapsat princip inkluze a exkluze jako rovnost

$$\# \bigcup_{i=1}^n A_i = \sum_{I \subseteq \{1, \dots, n\}} (-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} A_i,$$

kde symbol $\sum_{I \subseteq \{1, \dots, n\}}$ značí součet přes všechny **podmnožiny** množiny $\{1, \dots, n\}$.

Ještě jednou tedy princip inkluze a exkluze formulujeme jako větu.

Věta 3.4.1 (Princip inkluze a exkluze). Ať A_1, A_2, \dots, A_n jsou množiny. Pak platí rovnost

$$\# \bigcup_{i=1}^n A_i = \sum_{I \subseteq \{1, \dots, n\}} (-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} A_i. \quad (\Delta)$$

Důkaz. Důkaz povedeme indukcí podle n .

Když $n = 1$, pak na levé straně rovnosti (Δ) máme

$$\# \bigcup_{i=1}^1 A_i = \# A_1$$

a na pravé straně

$$\begin{aligned} \sum_{I \subseteq \{1\}} (-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} A_i &= (-1)^{\#\emptyset-1} \# \bigcap_{i \in \emptyset} A_i + (-1)^{\#\{1\}-1} \# \bigcap_{i \in \{1\}} A_i \\ &= (-1)^{-1} \cdot 0 + (-1)^0 \cdot \# A_1 = \# A_1, \end{aligned}$$

protože jediné podmnožiny $\{1\}$ jsou \emptyset a $\{1\}$. Čili pro $n = 1$ rovnost (Δ) platí.

Předpokládejme nyní, že rovnost platí pro všechna čísla menší než n a dokazujeme rovnost pro n . Sjednocení na levé straně (Δ) můžeme napsat jako

$$\bigcup_{i=1}^n A_i = \bigcup_{i=1}^{n-1} A_i \cup A_n.$$

Označíme si $B_1 := \bigcup_{i=1}^{n-1} A_i$ a $B_2 := A_n$. Podle principu inkluze a exkluze pro 2 množiny (ten můžeme použít z indukčního předpokladu) máme

$$\# B_1 \cup B_2 = \# B_1 + \# B_2 - \# B_1 \cap B_2.$$

Přepsání zpět do množin A_i nám dá

$$\# \bigcup_{i=1}^n A_i = \# \bigcup_{i=1}^{n-1} A_i \cup A_n = \# \bigcup_{i=1}^{n-1} A_i + \# A_n - \# \left(\bigcup_{i=1}^{n-1} A_i \cap A_n \right).$$

Nejprve si uvědomíme, že

$$\left(\bigcup_{i=1}^{n-1} A_i \right) \cap A_n = \bigcup_{i=1}^{n-1} (A_i \cap A_n),$$

tedy, že je to samé sjednotit množiny A_i a pak je proniknout s množinou A_n jako nejprve proniknout každou množinu A_i s množinou A_n a pak všechny ty průniky sjednotit.

Teď můžeme (opět z indukčního předpokladu) použít princip inkluze a exkluze na sjednocení $\bigcup_{i=1}^{n-1} A_i$ a zároveň na $\bigcup_{i=1}^{n-1} (A_i \cap A_n)$.

Dostaneme

$$\# \bigcup_{i=1}^{n-1} A_i = \sum_{I \subseteq \{1, \dots, n-1\}} (-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} A_i$$

a

$$\# \bigcup_{i=1}^{n-1} (A_i \cap A_n) = \sum_{I \subseteq \{1, \dots, n-1\}} (-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} (A_i \cap A_n).$$

Na jedné straně tedy máme vyjádření

$$\begin{aligned} \# \bigcup_{i=1}^n A_i &= \sum_{I \subseteq \{1, \dots, n-1\}} (-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} A_i + \# A_n \\ &\quad - \sum_{I \subseteq \{1, \dots, n-1\}} (-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} (A_i \cap A_n). \end{aligned} \quad (1)$$

Na druhé straně potřebujeme dokázat (**ještě to nevíme!**), že

$$\# \bigcup_{i=1}^n A_i \stackrel{?}{=} \sum_{I \subseteq \{1, \dots, n\}} (-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} A_i. \quad (2)$$

Porovnáváme tedy součty na pravých stranách rovností (1) a (2). Jediný rozumný způsob, jak to udělat, je podívat se, že každý sčítanec v (2) je rovněž sčítancem v (1).

Rozlišíme dva případy podle toho, zda podmnožina I obsahuje n , či ne.

(a) Ať nejprve $n \notin I$. Pak v sumě (2) je sčítanec

$$(-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} A_i,$$

kde ten průnik neobsahuje A_n , protože $n \notin I$. Jenže pak je $I \subseteq \{1, \dots, n-1\}$, a tedy i součet (1) obsahuje ten samý sčítanec (v té úplně první sumě nahoře) se stejným znaménkem.

(b) Teď předpokládáme, že $n \in I$. Musíme rozlišit zase dva případy (xD).

(α) $I = \{n\}$. Pak součet (2) obsahuje sčítanec

$$(-1)^{\#\{n\}-1} \# \bigcap_{i \in \{n\}} A_i = \#A_n,$$

který je ale i v součtu (1) (mezi těmi dvěma sumami).

(β) I obsahuje n a $\#I \geq 2$. V tomto případě máme v součtu (2) sčítanec

$$(-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} A_i,$$

jejž si však můžeme přepsat jako

$$\begin{aligned} (-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} A_i &= (-1)^{\#I-1} \# \left(\bigcap_{i \in I \setminus \{n\}} A_i \right) \cap A_n \\ &= (-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I \setminus \{n\}} (A_i \cap A_n), \end{aligned}$$

jelikož předpokládáme, že $n \in I$. Protože $I \setminus \{n\} \subseteq \{1, \dots, n-1\}$, je v součtu (1) (v té sumě dole) sčítanec

$$(-1)^{\#(I \setminus \{n\})-1} \# \bigcap_{i \in I \setminus \{n\}} (A_i \cap A_n),$$

což je v podstatě tentýž, až na znaménko. To však není problém, neboť si můžete všimnout, že v součtu (1) tu druhou sumu obsahující všechny průniky s množinou A_n odečítám. Tedy, odpovídající sčítanec má ve skutečnosti znaménko $-(-1)^{\#(I \setminus \{n\})-1} = (-1)^{\#I-1}$.

Tím jsme ověřili, že součet ve vyjádření (1) obsahuje přesně tytéž sčítance jako součet ve vyjádření (2), a tudíž se jedná o stejný součet. Tím je podle principu matematické indukce důkaz dokončen. \square

Nakonec se podíváme, že věta 3.4.1 souhlasí plně s naší intuicí v již prozkoumaném případě tří množin s neprázdným průnikem.

Příklad. Uvažme množiny A_1, A_2, A_3 takové, že $A_1 \cap A_2 \cap A_3 \neq \emptyset$. Podle principu inkluze a exkluze počítáme

$$\#A_1 \cup A_2 \cup A_3 = \sum_{I \subseteq \{1,2,3\}} (-1)^{\#I-1} \# \bigcap_{i \in I} A_i.$$

Jednoprvkové podmnožiny $\{1, 2, 3\}$ jsou $\{1\}, \{2\}$ a $\{3\}$. Tedy započteme

$$(-1)^{1-1} \#A_1 + (-1)^{1-1} \#A_2 + (-1)^{1-1} \#A_3 = \#A_1 + \#A_2 + \#A_3.$$

Ty dvouprvkové jsou $\{1, 2\}, \{1, 3\}$ a $\{2, 3\}$. Dávají nám po řadě sčítance

$$\begin{aligned} & (-1)^{2-1} \#A_1 \cap A_2 + (-1)^{2-1} \#A_1 \cap A_3 + (-1)^{2-1} \#A_2 \cap A_3 \\ &= -\#A_1 \cap A_2 - \#A_1 \cap A_3 - \#A_2 \cap A_3. \end{aligned}$$

Konečně, tříprvkovou podmnožinu má $\{1, 2, 3\}$ jenom jednu – sebe samu. Za tu si započteme

$$(-1)^{3-1} \#A_1 \cap A_2 \cap A_3 = \#A_1 \cap A_2 \cap A_3.$$

Když sečteme průniky přes všechny podmnožiny $\{1, 2, 3\}$, dostaneme

$$\begin{aligned} \#A_1 \cup A_2 \cup A_3 &= \#A_1 + \#A_2 + \#A_3 \\ &\quad - \#A_1 \cap A_2 - \#A_1 \cap A_3 - \#A_2 \cap A_3 \\ &\quad + \#A_1 \cap A_2 \cap A_3, \end{aligned}$$

jak jsme očekávali.

Kterak káže obyčej, pár cvičení závěrem.

Cvičení 3.4.1 (zase trocha teorie čísel). Jeden z oblíbených a celkem rychlých rozkladů čísla na prvočísla je tzv. *Eratosthenovo síto*.

Funguje na principu vyškrtávání násobků čísel. Konkrétně, algoritmus prochází seznam čísel až do nějaké hranice, a kdykoli narazí na ještě neodškrtnuté číslo, odškrtne z tohoto seznamu všechny jeho násobky kromě něho samotného. Sami si rozmyslete, že tímto způsobem zůstanou ve výsledném seznamu pouze prvočísla.

My si tady rozmyslíme pouze zjednodušenou verzi. Spočtete, kolik zůstane čísel mezi 1 a 1000 potom, co vyškrtneme všechny násobky čísel 2, 3, 5 a 7.

Cvičení 3.4.2. Určete počet přirozených čísel menších než 100, které nedělí druhá mocnina žádného přirozeného čísla (kromě 1).

Cvičení 3.4.3. Kolika způsoby lze seřadit do řady 5 Čechů, 4 Maďary a 3 Rusy, aby všichni příslušníci jednoho národa nikdy nestáli hned za sebou?

3.4.1 Problém šatnářky

Kapitolu o kombinatorickém počítání završíme klasickým *problémem šatnářky*. Jeho tradiční znění je následující.

V jeden chladný podvečer přijde skupina pánů do luxusního podniku. Před vstupem do lokálu si každý z nich odloží svoji černou buřinku (nebo jiné se nenosí) v pánské šatně. Večírek se však neobyčejně prodlužuje a šatnářka, navíc ten den dosti nevyspalá, počne únavou podřimovati. Když ctihodní pánové konečně doflámují, sotva bdělá šatnářka jim při odchodu z šatny náhodně rozdá – jejíma zaslepenýma očima nerozlišitelné – černé buřinky. S jakou pravděpodobností odchází každý pán s cizí buřinkou?

Očíslujeme si pány přirozenými čísly od 1 do n a jejich buřinky taktéž; čili pánovi číslo i připadá buřinka číslo i . Náhodné rozdání buřinek odpovídá výběru permutace $\sigma \in S_n$, neboli bijektivního zobrazení $\sigma : \{1, \dots, n\} \rightarrow \{1, \dots, n\}$. Podle [tvrzení 3.2.1](#) je počet těchto roven $n!$. Jednu konkrétní volbu rozloučení buřinek učiní tedy šatnářka ze zadání problému s pravděpodobností $1/n!$. Označíme-li si počet permutací, které žádné číslo nezobrazují na totéž, jako $s(n)$, pak řešením problému šatnářky je číslo $s(n)/n!$.

Tou netriviální otázkou zůstává, jak $s(n)$ určit. Postup, který se zde jmeme popsat, využívá „trik“ častý především v teorii pravděpodobnosti. Bývá totiž obvykle výrazně jednodušší spočítat počet objektů, které **splňují** nějakou vlastnost, raději než objektů, které onu vlastnost **nesplňují**. Oba postupy jsou logicky ekvivalentní, neboť počet objektů nesplňujících vlastnost V je roven rozdílu počtu všech objektů a počtu těch, které vlastnost

V splňují. Výpočetně se však postupy svou obtížností často výrazně liší.

Místo toho, abychom určovali počet permutací $\sigma \in S_n$, jež nezobrazí žádný prvek na sebe, budeme počítat permutace, které zobrazí aspoň jeden prvek na sebe. Takovému prvku se pak obvykle říká *pevný bod* dané permutace.

Definice 3.4.1 (Pevný bod). Ať $\sigma \in S_n$. Prvek $i \in \{1, \dots, n\}$ nazveme *pevným bodem* permutace σ , pokud $\sigma(i) = i$.

Pro dané $i \in \{1, \dots, n\}$ si ještě označíme

$$\mathcal{P}_i := \{\sigma \in S_n \mid \sigma(i) = i\},$$

čili \mathcal{P}_i je množina permutací, jejichž pevným bodem (**možná ne jediným!**) je i . Snadno si rozmyslíme, že množina všech permutací, které mají **aspoň jeden pevný bod**, je právě

$$\mathcal{P}_1 \cup \mathcal{P}_2 \cup \dots \cup \mathcal{P}_n = \bigcup_{i=1}^n \mathcal{P}_i.$$

Vskutku, permutace σ leží v $\bigcup_{i=1}^n \mathcal{P}_i$ právě tehdy, když existuje nějaké $i \in \{1, \dots, n\}$ takové, že $\sigma(i) = i$, což je z **definice** právě tehdy, když existuje nějaký její pevný bod. Čili, $\#\bigcup_{i=1}^n \mathcal{P}_i$ vyjadřuje počet permutací, které zobrazí aspoň jeden prvek na ten samý. Z diskuse výše plyne, že

$$\check{s}(n) = n! - \#\bigcup_{i=1}^n \mathcal{P}_i.$$

Problém šatnářky vyřešíme tím, že určíme $\#\bigcup_{i=1}^n \mathcal{P}_i$. Z **věty 3.4.1** můžeme počítat

$$\#\bigcup_{i=1}^n \mathcal{P}_i = \sum_{I \subseteq \{1, \dots, n\}} (-1)^{\#I-1} \#\bigcap_{i \in I} \mathcal{P}_i. \quad (\square)$$

Dalším krokem ke zdárnému řešení problému je uvědomění, že výraz $\#\bigcap_{i \in I} \mathcal{P}_i$ záleží pouze na $\#I$, nikoli na konkrétních indexech, které se v I vyskytují. Přeci, $\#\bigcap_{i \in I} \mathcal{P}_i$ značí počet permutací s přesně $\#I$ pevnými body. Všimněme si, že ten je určen pouze samotným počtem pevných bodů, a ne jejich konkrétní hodnotou.

Toto pozorování napovídá, že v součtu na pravé straně (\square) můžeme sloučit ty sčítance, pro něž je $\#I$ stabilní. Řečeno přímočařeji, stačí, když budeme

sčítat pouze přes **velikosti** všech podmnožin, a nemusíme sčítat přes individuální podmnožiny, neboť na jejich konkrétních prvcích nezáleží (pouze na jejich velikostech).

Provedeme pro přehlednost ještě poslední přeznačení. Výraz $P(k)$ bude značit *počet* permutací s přesně k pevnými body. Díky předchozímu odstavci bychom též mohli být formální a psát, že

$$P(k) = \sum_{\substack{I \subseteq \{1, \dots, n\} \\ \#I = k}} \# \bigcap_{i \in I} \mathcal{P}_i,$$

čili (dokonce správně) tvrdit, že počet permutací s k pevnými body dostaneme tak, že sečteme počty permutací s pevnými body v podmnožině I přes všechny k -prvkové podmnožiny I .

Nyní můžeme rovnost (□) přepsat do mnohem jednodušší podoby

$$\# \bigcup_{i=1}^n \mathcal{P}_i = \sum_{k=1}^n (-1)^{k-1} P(k).$$

Opět přeloženo do lidské řeči říkáme, že počet permutací s aspoň jedním pevným bodem můžeme určit jako součet (až na znaménko) všech permutací s přesně k pevnými body přes všechna k od 1 do n . To dává smysl.

Dokážeme-li určit $P(k)$, jsme hotovi. K tomu slouží následující lemma.

Lemma 3.4.1. At $k \in \mathbb{N}, k \leq n$. Platí

$$P(k) = \binom{n}{k} (n-k)! = \frac{n!}{k!}. \quad (\bullet)$$

Důkaz. Za důkaz vřele děkujeme laureátovi Fieldsovy medaile, prof. Mgr. et Ing. Jáchymovi Löwenhöfferu, RNDr. et Ph. D., CSc., DSc. Neodvažujeme se však přímo parafrázovat, tedy jej s odpuštěním mírně přeformulujeme.

Permutace s přesně k libovolnými pevnými body je určena výběrem těchto k pevných bodů z n čísel a poté výběrem uspořádání zbývajících $n-k$ čísel. Výběr k prvků z n mohu podle [tvrzení 3.3.1](#) učinit $\binom{n}{k}$ způsoby. Zvolit permutaci zbývajících $n-k$ prvků mohu podle [tvrzení 3.2.1](#) $(n-k)!$ způsoby. Celkem tedy mohu určit jednu permutaci

na n prvcích s k pevnými body přesně $\binom{n}{k}(n-k)!$ způsoby. To dokazuje první rovnost v (•).

Ta druhá plyne z [lemmatu 3.3.1](#), neboť

$$\binom{n}{k}(n-k)! = \frac{n!}{k!(n-k)!}(n-k)! = \frac{n!}{k!}. \quad \square$$

Dopracovali jsme se k závěru problému. Díky [předchozímu lemmatu](#) máme po dosazení do (□) vzorec

$$\#\bigcup_{i=1}^n \mathcal{P}_i = \sum_{k=1}^n (-1)^{k-1} \frac{n!}{k!}.$$

Čili,

$$\check{s}(n) = n! - \#\bigcup_{i=1}^n \mathcal{P}_i = n! - \sum_{k=1}^n (-1)^{k-1} \frac{n!}{k!}.$$

Vytknutí čísla $n!$ dá snad hezčí vyjádření

$$\check{s}(n) = n! \sum_{k=0}^n (-1)^k \frac{1}{k!}.$$

Je triviální dokázat, že součet výše konverguje k $1/e$, kde písmeno e značí tzv. [Eulerovo číslo](#). Formálně zapsáno,

$$\sum_{k=0}^n (-1)^k \frac{1}{k!} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} \frac{1}{e}.$$

Neformálně tento vztah říká, že čím je vyšší počet přišedších pánů do podniku, tím víc se pravděpodobnost, že šatnářka vrátí každému cizí buřinku, blíží k číslu $1/e$. Je tomu tak pro to, že

$$\frac{\check{s}(n)}{n!} = \frac{n! \sum_{k=0}^n (-1)^k \frac{1}{k!}}{n!} = \sum_{k=0}^n (-1)^k \frac{1}{k!} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} \frac{1}{e},$$

kde, pamatujte, $\check{s}(n)/n!$ je přesně řešení problému šatnářky.